

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2013 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2013

1

Vilnius 2014

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2013

1

Vilnius 2014

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Ar kunigaikštis Danilas Romanovičius žaidė šachmatais?

Dariusz Dąbrowski. **Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna.** Kraków: Avalon, [2013]. 538 p.; 2 žemėl. ISBN 978-83-7730-069-5

Haličo-Voluinės kunigaikštį Danilą – o popiežiaus valia pirmąjį Rusios karalių – pagrįstai vadina didžiu vyru, įtakingu XIII a. pirmos pusės Rytų ir Vidurio Europos kariniu ir politiniu veikėju. Ne tik todėl, kad per savo gyvenimą organizavo ir kovėsi ne mažiau kaip penkiasdešimt aštuoniuose karuose. Likimas jam su broliu Vasilku nešykštėjo išbandymų. Po ankstyvos tėvo Romano, Pietvakarių Rusioje įstengusio trumpam užvaldyti Voluinės ir Haličo kunigaikštystes, žūties (1205 m.) jo sūnams kaip domenas (arba valsčius to meto terminijoje) liko tik Rytų Voluinė. Bet ir joje Romanovičiai ne vienerius metus buvo svečiai, gaudavę valdyti vieną ar kitą pilį kaip maloningą Krokuvos kunigaikščio beneficiją. Vasilkas su motina glaudėsi Lenkijoje, o Danilas – Vengrijoje. Po šešiasdešimties metų Danilas su broliu valdė visą Voluinę ir Haličą, istoriografijoje vadinamą Haličo-Voluinės kunigaikštyste, ir buvo tapę svarbiais politiniais veikėjais, kurių tarptautiniai ryšiai siekė Romos popiežių Vakarų pasaulyje ir Džučio uluso valdovus totorius-mongolus – Rytų. Tiesa, jų politinis darinys nebuvo tvarus, ir artėjant XIV a. viduriui visai išnyko – buvo perplėštas pusiau ir „prarytas“ Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Bet kaip Ukrainos valstybingumo pradžios simbolis jis nuo XIX a. pabaigos tapo ukrainiečių savimonės dalimi, kuri taip pat susijusi su Rusijos, Vengrijos, Čekijos, Lenkijos ir Lietuvos praeitimi. Mokslininkų dėmesys Danilo Romanovičiaus darbams, ar idealizuotas patriotų, ar akademiškas santūrių tyrėjų, ne tik neslūgsta, bet vis dar didėja, nors jau pasiektas aukštumas galima apibūdinti kaip kosmines. Jose nuo 1855 m. sukasi dvidešimt aštuoni moksliniai palydovai: septynios Haličo-Voluinės metraščio publikacijos ir dvidešimt viena monografija.

Pateiktus skaičius nesunku patikrinti išsamioje Dariuszo Dąbrowskio Haličo-Voluinės kunigaikščiui Danilui Romanovičiui skirtos studijos bibliografijoje (p. 477–508; nurodomi recenzuojamos knygos puslapiai, – A. D.). Danilianos bibliografiją ir istoriografiją autorius papildė savo nauju tyrimu¹. Išpūdingos apimties darbas padalytas į du tomus (knygas). Recenzuojamas pirmasis skirtas Danilo politinei biografijai. Antrasis tomas dar rengiamas. Jame autorius numato aptarti visuomenės, kultūros ir ūkio istorijos klausimus, pateikti priedus apie Danilo politinės veiklos kontroversijas istoriografijoje (p. 12–13). Abu tyrimo tomai savarankiški. Pirmasis tomas suskaidytas į penkis dalis: Įvadas (I); Politinė Danilo biografija (II); Epilogas (III); Priedai (IV); Bibliografija (V). Nuorodų numeravimas ištisinis. Sudaryta asmenvardžių rodyklė gerokai palengvina naudojimąsi knyga, nes tarp gausybės rusų kunigaikščių vardų ir tėvavardžių nesunku pasiklysti. Vietovardžių rodyklės nėra. Pirmos keturios dalys padalytos skyriais, kurių atrasime nuo dviejų iki aštuonių – nelygu dalis. Suprantama, daugiausia skyrių, aštuoni, Danilo biografijos dalyje, kur pateikiama išsami jo gyvenimo ir politinės-karinės veiklos istorija. Tai – „Romano paveldėtojas (apie 1201–1205)“ (p. 21–33), „Sunkūs 1205–1217 metai“ (p. 33–93), „Uošvio šešėlyje“ (p. 93–139), „Voluinės valdovo kova dėl Haličo (1228–1240)“ (p. 139–217), „Chano Batu antpuolis ir jo pasekmės Romanovičiams“ (p. 217–267), „Viršūnėse 1245–1258“ (p. 267–406), „Žlugimas – Burundajaus antpuoliai ir jų pasekmės“ (p. 406–428), „Paskutiniai metai (1260–1264)“ (p. 428–449).

D. Dąbrowskio pasirinkta darbo struktūra nepriekaištinga: tyrimo medžiaga išdėstyta chronologine tvarka, griežtai laikantis pagrindinio darbo istorijos šaltinio, Haličo-Voluinės metraščio, schemas. Autoriaus nuomone, istorinės biografijos žanrui chronologinis pasakojimas tinka labiau nei teminis (p. 17). Tačiau nedidelių teminių poskyrių chronologiniame naratyve galėjo būti daugiau, nes kai kurie skyriai labai ilgi: „Viršūnėse 1245–1258“ apima net 138 puslapius neskaidomo mokslinio teksto. Laikydamasis pasirinktos tyrimo struktūros autorius kruopščiai, metai po metų, kai reikia, darydamas įvykius paaiškinančius ir išplečiančius ekskursus, arba su kitais autoriais diskutuodamas nuorodose, pateikia išsamią kunigaikščio Danilo Romanovičiaus šeimyninės, politinės, karinės veiklos biografiją. Joje aptartos iš esmės visos įmanomos, numanomos ir hipotetinės temos: po tėvo Romano žūties išgrobstytos tėvonijos atgavimas ir teritorinė Haličo-Voluinės kunigaikštystės plėtra, įvairūs karinės ir konfesinės politikos aspektai, dinastinė ir giminiaivimosi politika, santykiai su Lenkijos kunigaikštystėmis, Vengrija, Čekija, Austrija, Suzdalės žemės Vladimiro kunigaikštystės Jaroslavyčių (Jaroslavo Vsevolodovičiaus

¹ Nepailstančiai D. Dąbrowskio plunksnai priklauso ir du su Haličo-Voluinės istorija susiję genealoginiai tyrimai. Žr.: D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław, 2002, s. 348; D. Dąbrowski, *Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków, 2008, s. 816.

sūnų) namais, totoriais, popiežiumi, riterių vienuolių ordinais Baltijos kraštuose. Ryškus teminis blokas yra politiniai santykiai su Lietuva ir jotvingių politika. Negalima nepaminėti ir svarbių smulkmenų, pavyzdžiui, kruopštaus datų tikslinimo. Darbas peržengia vienos Haličo-Voluinės valstybės ribas, apima daugelio Rusios žemių politinės raidos aspektus XII a. pabaigoje – XIII a. viduryje. Realizavus visus autoriaus numatytus tikslus ir uždavinius, t. y. išleidus ir antrą studijos tomą, neabejotinai bus atskleistas visuminis to laikotarpio Rusios vidaus ir užsienio politikos istorijos etapas.

Recenzijos autorius leido sau palikti nuošalyje D. Dąbrowskio tyrimo apie įžymų rusų kunigaikštį atradimų, naujų įžvalgų, pagrįstos diskusijos, netikėtų išvadų ir pan. aptarimą ir vertinimą. Kiekvienas skaitytojas knygoje atras daug jam reikalingų žinių, o giliau analizuodamas įžvelgs jam svarbių istorijos siužetų versijas, šaltinių interpretacijas, politinių veikėjų darbų vertinimą ir pan. Recenziją skirsime D. Dąbrowskio pateikiamam Lietuvos vaidmeniui Haličo-Voluinės istorijoje ir Danilo politikoje. Lietuvos faktorius nuo pat 1219 m. sutarties su lietuvių žemių kunigaikščiais nepaliaujamai augo, o gyvenimą Danilas baigė rūpindamasis politiniais santykiais su Lietuva.

Pirmasis kontaktas su lietuvių kunigaikščiais 1219 m., o tiksliau, 1219–1220 m. žiemą, Danilui buvo vaisingas: iš karto užmegzti beveik tris dešimtmečius trukę draugystės ryšiai. Nekyla abejonių, kad dėl sėkmės buvo padirbėta iš anksto, ir autorius greta Danilo ir Vasilko pastangų pažymi asmeninį našlės Marijos (?) Romanienės indėlį. Iš Bizantijos aristokratų giminės kilusi Marija bendraudama su lietuviais, ko gero, panaudojo bizantišką flirto su pagonimis tradiciją, taip gaudama jų karinę-politinę pagalbą (p. 103–104). Tai įdomus pastebėjimas apie naujos politikos santykiuose su pagonimis lietuviais gimimą Pietvakarių Rusioje, ypač atsižvelgiant į subtilų jos niuansą: lietuvių pagalbos paprašė rusai. Tuo metu ambicingi Danilas ir Vasilkas, pradėję kovą dėl valdžios savo tėvonijoje, siekdami atkurti tėvo valstybę (p. 181), be draugų lietuvių, turėjo tik galingų priešų: tėvonijos žemes valdančius giminaičius, Vengrijos karalių Andrių II, Krokuvos kunigaikštį Lešeką Baltąjį. Beje, pastarojo žemėms lietuviai kaip Danilo draugai tuojuo pat ir smogė 1220 m. Šalių susitikimo metu pirmą ir vienintelį kartą Danilas pamatė Mindaugą, tiesa, dar tik ketvirtą asmenį atvykusių lietuvių kunigaikščių būryje. Sutarties siužete D. Dąbrowskis pakartoja istoriografijoje tradicinę įvykio interpretaciją, tačiau bizantiškosios įžvalgos yra originalios ir vertingos. Tolesni studijos lietuviškieji puslapiai tik patvirtina, kaip lietuviai brangino draugystę su Voluinės, o periodiškai ir Haličo kunigaikščiu Danilu ir jo broliu Vasilku. Galima neabejoti, kad rusams simpatizavo lietuvių kunigaikštis Mindaugas, jau pradėjęs chaotišką grobio godžių kariaunų veiklą versti kažkuo panašiu į asmeninės užsienio politikos užuomazgas. Ramus pietų pasienis su rusų žemėmis leido jam konsoliduoti valdžią Lietuvoje ir svajoti apie Nemuno aukštupio rusų prekybos ir karinių miestų užvaldymą, o paslaugūs voluiniečiai lietuviams plačiai atverdavo duris Lenkijos žemių grobimui.

1238 m. Danilas toliau plėtė savo valdžią ir užėmė Haličą. Dalis pergalės laurų turėjo tekti Mindaugui, nes gudriame ruso žaidime lietuvis buvo svarbi figūra. Viskas prasidėjo nuo to, kad 1238 m. pavasarį Danilas atėmė iš Mazovijos kunigaikščio Konrado Drohičiną, išvydamas iš ten Konrado įkurto Dobžynės ordino brolius, jau įjungtus į tamplierių gretas. Jie turėjo sergėti Mazoviją nuo eretikų ir prūsų. Kad buvęs draugas Konradas žinotų, su kuo iš tikrųjų susidūrė, Danilas organizavo Mindaugo lietuvių kariaunos ir Naugarduko kunigaikščio Iziaslavo karių antpuolį. Spąstai buvo paspėsti. Konradas įpyko ant lietuvių, palikęs Danilą ramybėje, užsiundė prieš juos savo giminaitį, Haličo kunigaikštį Rostislavą Michailovičių (p. 205–206). Tais pačiais 1238 m., kai šis leidosi į žygį Lietuvon, Danilas žaibo greičiu užėmė menkai ginamą Haličą. Taip autoriaus išdėstytas siužetas ir patikslinta įvykių data svarbūs dėl kelių priežasčių. Pirma, Rostislavo žygis į Lietuvą siejamas su konkrečia Danilo politika, o ne, kaip tvirtinama lietuvių istoriografijoje, rusų iš pietinių žemių kerštu už lietuvių kariaunų žygius. Antra, patikslinta įvykių data, 1238 m., nesieja jų su 1239 m. lietuvių puolimu Smolensko kunigaikštystėje. Trečia, lietuvių kariauną iš ten 1239 m. vijo Suzdalės žemės Vladimiro kunigaikštis Jaroslavas Vsevolodovičius. Šiais ir kitais čia nenurodomais veiksmais jis ir varžė lietuvių pastangas įsitvirtinti Dauguvos prekybinėje magistralėje, ir kartu plėtė savo šeimos įtaką. Ketvirta, autorius įrodo, kad su Suzdalės Vladimiro kunigaikščiu Jaroslavu Danilas užmezgė gerus dalykiškus santykius, gal net pasidalijo Rusią į įtakos zonas: šiaurės ir pietų (p. 213). Nors šią vaikų vedybomis sustiprintą draugystę grūdino vidinės Rusios žemių kunigaikščių rietenos, tačiau suzdalietis jau buvo patyręs, kaip atkakliai Lietuva brovėsi prie Dauguvos ir iš dalies Dniepro prekybos arterijos. Danilo palaikymas šiuo atveju buvo parankus.

XIII a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje romantiški Danilo ir Mindaugo santykiai ėmė šlyti, nes lietuvis pasirodė rusui lygus karinis politinis varžovas. Totoriams įsiveržus į Rusią, lietuviai prarado visas baimes, atsargumą ir įsipareigojimus kaimynams pietuose. Totoriai pakirto Danilo valdžią, jo kunigaikštystėje privertė pripažinti Ordos siuzerenitetą 1242–1245 m., ne kartą žygiavo per Haličą ir Voluinę (p. 217–242). Lietuvos kunigaikštis Mindaugas negalėjo nežinoti, kas įvyko lietuvių kariaunų draugo žemėse. D. Dąbrowskis akcentuoja atsiradusį lietuvių priešišlumą rusams (p. 251) ir nurodo faktus – 1241–1244 m. lietuvių kariaunos ima pulti Voluinę, bet tokio elgesio priežastimi laiko karinį-politinį Haličo-Voluinės nuosmukį, prasidėjusį po totorių antplūdžio (p. 242). Tai neabejotina tiesa, visgi papildytina vienu pastebėjimu: priešiškumas gilėjo ir dėl Mindaugo užimtų Gardino, Naugarduko, Slanimo ir Valkavisko – prie Nemuno aukštupio ir jo kairiųjų intakų, lietuvių, jotvingių ir rusų pasieniuose įsikūrusių rusų prekybos, amatų ir karinių strateginių miestų. Danilas visada stengėsi išlaikyti jiems įtaką, bet lietuviai čia tapo pagrindiniais jo varžovais. Tuo metu nutinka svarbūs įvykiai, kuriuos studijos autorius interpretuoja painiai – Mindaugas susitaikė su Danilu ir šis vedė jau velionio Dausprungo, Mindaugo vyresnio brolio, dukrą. Vedybų datos diapazonas platus: 1242–1245

arba 1245–1248 metai. Ko gero, patikimiau leistų atsakyti tikslesnės datos, bet tokių Haličo-Voluinės metraščio protografe tebuvo *keturios*, o kitų chronologija – jau istoriografijos problema, beje, nepaprastai sudėtinga.

Studijos autorius mano, kad Mindaugas su Danilu susitaikė maždaug 1242–1245 m., t. y. iki haličiečių pergalingo Jaroslavo mūšio 1245 m. rugpjūtį, po kurio jis galutinai užvaldė Voluinės ir Haličo kunigaikštystes. Mindaugas pasiuntė kariauną Danilui į pagalbą, bet ji pavėlavo. Vadinasi, santuoka su Dausprungaitė galėjo būti sudaryta iki mūšio, o ne 1246–1248 m., kaip teigė pats autorius kituose savo darbuose. Tačiau lietuvių ir rusų taikos atnaujinimui iki 1245 m. prieštarauja tyrime pateikti faktai apie du lietuvių kariaunų smūgius Danilui: 1242 m. Lengvenis plėšė Melniką Voluinėje, 1246 m. sausį lietuviai kėlė grėsmę popiežiaus pasiuntiniui Jonui di Pian di Carpine, keliavusiam pas totorius iš Danilo brolio Vasilko dvaro Voluinėje į Kijevą (p. 251–252). D. Dąbrowskis lietuvių puolimus, nukreiptus prieš sąjungininkus Romanovičius, priskyrė nevaldomoms Lietuvos didikų grupių kariaunoms, kovojančioms dėl valdžios (p. 252). Autorius savo svarstymuose nepastebėjo, kad Lengvenis buvo Mindaugo seserėnas, Livonijos eiliuotoje kronikoje gerai žinomas kaip lietuvių valdovo politikos „kumštis“. 1242 m. lietuvių puolimas nebuvo grupuočių kova. Tai – Mindaugo politikos ženklas, nes pietinėje kryptyje politiką su Romanovičiais jis tvirtai laikė savo rankose. Be kita ko, galima paaiškinti, iš kur atsirado Jonui di Pian di Carpine pavojingi lietuviai pakeliui į Kijevą. Spėju, kad tai Mindaugo siųstoji pavėlavusi kariauna, paslaugiai Danilo nukreipta „kompensuotiis nuostolių“ Kijevo kryptimi. Tokie „kompensavimo“ faktai Romanovičių santykiuose su Lietuva yra žinomi. Todėl galima tvirtinti, kad Dausprungaitės vedybos su Danilu įvyko 1245–1248 m., ir pritarti autoriui, kad Mindaugas atliko piršlio vaidmenį.

Mindaugo ir Danilo 1245 m. taika ir susigiminių avimas yra svarbūs tolesniems įvykiams suprasti. Pirma, tuo, kad įtvirtino Mindaugo laimėjimus Gardine, Naugarduke, Slanime ir Valkaviske. Antra – susiduriame su dilema. Arba Mindaugas, būdamas giminės vyresnysis kunigaikštis ir Dausprungo vaikų globėjas, įtvirtinęs savo užkariavimus, nuoširdžiai tikėjosi ilgalaikės taikos su Danilu, arba... Arba Danilas buvo gudrus ir akylas. Jis sėjo lietuvių giminėje nesantaiką, nes galbūt pastebėjo galimą konfliktą dėl valdžios tarp Lietuvos kunigaikščio Mindaugo ir jo brolių Tautvilo ir Gedvydo Dausprungaičių. Ir haličiečio planų Mindaugas nesuprato, o dukterėčią parinko santuokai, nes paties dukra buvo visai maža. Dilemą spęsčiau Danilo naudai, cituodamas jo paties kvietimą lenkų kunigaikščiams 1249 m. pulti pagonis, kadangi „metas krikščionims prieš pagonis, nes tarp jų [kilo] nesantarvė“². Taigi tarpusavyje susivaidiję pagonys Danilui teikė daugiau

² *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis (atsakomasis sudarytojas) ir R. Petrauskas, Vilnius, 2005, p. 111.

politinės veiklos galimybių nei jam draugiški ir taikingi. Galbūt ištekindamas Dausprungaitę Mindaugas pateko į Danilo gudriai spęstus spęstus.

Baigdamas šio siužeto aptarimą palaikau studijos autoriaus ne kartą reikštą susižavėjimą Danilo Romanovičiaus kariniu ir politiniu talentu. Akivaizdu, kad iš bizantietės mamos ir gyvendamas Vengrijos karaliaus dvare jis išmoko daugelio politikos gudrybių, išsiugdė deramą pastabumą, talentą kurti planus ir juos kruopščiai įgyvendinti, gebėjimą manipuluoti. Danilo biografiją galima būtų papildyti hipotetine prielaida, kad šachmatai, ko gero, buvę mėgstamas jo laisvalaikio žaidimas.

Lietuvos istorijoje 1249–1254 m. Mindaugo karai su Danilo suburta karine-politine koalicija, kai Lietuva tapo monarchija, karalyste, – išskirtinės reikšmės įvykis. Šiai historiografijoje plačiai ir giliai tyrinėtai problemai D. Dąbrowskis pagrįstai skiria daug dėmesio, nes Lietuvos politika kelerius metus dominavo Danilo veikloje. Recenzijoje neaptarinėsime nepaliaujamų karų ir politinių sandėrių penkmečio, bet vieną kitą svarbesnį siužetą įvertinsime. Autorius tiesiai neatsako į klausimą, kodėl Danilas 1249 m. puolė Mindaugą. Juk galėjo to nedaryti, nes Mindaugas brangino taiką, ragino Romanovičius nepadėti iš Lietuvos išvytiems broliėnams, nors ir Danilo svainiams. Apie priežastis skaitome studijos puslapiuose. Pagalba giminaiėiams Danilui buvo tik pretekstas. Autorius pažymi Mindaugo stiprėjimą (p. 304), kurio gal nepastebėjo Danilas su Vasilku. Suprantama, reikėjo skubiai sumažinti tos jėgos grėsmę. Kartu nereikėtų pamiršti Danilo interesų Nemuno aukštupio kairiųjų intakų žemėse. Teritorinė valdžios plėtra Mindaugo, Danilo, Vokiečių ordino, kitų regiono valdovų politikoje buvo to meto rutininis kasdienis klausimas. Sutelkęs koaliciją prieš Mindaugą haličietis nedelsdamas įsiveržė į Naugarduką, Valkaviską, Slanimą, vėliau užėmė Gardiną. Danilo 1249 m. surinktas karinis aljansas atskleidžia tiek Mindaugo jėgą, tiek Danilo autoritetą regione ir jo organizuotumą. Jis įstengė suderinti Vykinto žemaičių ir jų mirtinų priešų Livonijos ordino riterių interesus, papirkti jotvingius, kuriuos su lenkais prieš kelis mėnesius skandino jų pačių kraujyje, pakvietė į pagalbą Rygos Bažnyčią (798 nuoroėje D. Dąbrowskis pateikia taiklų atsakymą, kodėl Mazovijos kunigaikščiai nesijungė prie rusų: per 1248 m. jotvingių žygį pamatę Danilo karinę galią, jie susirūpino dėl konkurencijos per ekspansiją baltų žemėse). Dabar Mindaugas – kaip 1219 m. Danilas – neturėjo nė vieno draugo – tik priešus. Į Mindaugui paruošto „plieninio antkaklio“ uždėjimo iškilmes haličietis kvietė ir Suzdalės Vladimiro Jaroslavyčius. Šis įdomus akcentas tyrime plačiai aptartas, jame tikrai atrasime lietuviškų motyvų. Danilas griebėsi vedybų politikos. Po kunigaikščio Jaroslavo Vsevolodovičiaus žūties 1246 m. Šiaurės Rytų Rusioje valdė du jo įtakingi sūnūs: vyresnysis Aleksandras Neviškis ir jaunesnis Andriejus. Jis 1250–1251 m. žiemą vedė Danilo dukterį. Studijos autorius nurodo, kad pagrindinis santuokos tikslas buvo Mindaugui priešiškų jėgų konsolidavimas (p. 312). Kartu prideda galimą vienijimąsi prieš totorius su įtakingais Rusios kunigaikščiais, pirmiausia Andriejumi.

Taip pat mato paramą Andriejui jo įtemptuose santykiuose su totoriais palankiu broliu Aleksandru. Autorius konstatuoja, kad iš tikrųjų naujieji sąjungininkai koalicijai prieš Mindaugą nesuteikė jokios pagalbos (p. 314). Dėl to manau, kad, ištekinant Danilaitę už Andriejaus, prieš Mindaugą nukreipti sumetimai tikrai nebuvo pagrindiniai. Bet vėliau šie ryšiai galėjo Danilo globojamam svainiui Tautvilui padaryti lengviau pasiekiamą Polocko kunigaikščio sostą.

Tautvilas tapo Polocko kunigaikščiu po Mindaugo ir Danilo taikos, kurios sudarymą autorius datuoja 1254–1255 m. sandūra (p. 376–377). Išvardyti konkretūs taikos punktai daugmaž atitinka nusistovėjusius istoriografijoje. Tačiau jis pabrėžia rusų pergalę, kadangi Nemuno aukštupio miestai Mindaugo valia tapo Danilo sūnaus Romano valda, lietuvių karaliui išliekant teritorijos suverenu. Bendro valdymo modelį autorius teisingai pavadina kondominiumu. Galima pastebėti, kad siužete neatskleidžiamas Vaišelgos likimas, kaip šiuo atveju įprasta istoriografijoje. Tai svarbu Danilo biografijoje dėl būsimo Vaišelgos politinio vaidmens ir konfesinių „salto“ po Mindaugo mirties³. D. Dąbrowskis iškelia dar vieną, iki šiol stipriau neakcentuotą sutarties punktą: pagalbos nuo totorių antpuolio. Tai tiksliai pastaba, nes totorių klausimas Danilo ir Mindaugo santykiuose egzistavo. Pirmas ir, beje, paskutinis jungtinis Danilo ir Mindaugo lietuvių žygis prieš totorius, autoriaus tvirtinimu, įvyko 1256 m. (p. 397), o ne, kaip tradiciškai teigiama istoriografijoje, 1255 m. Autoriaus pastebėjimas dėl žygio organizavimo netikslus. Jis žygio organizavimą priskiria Danilui, nors Haličo-Voluinės metraštyje nurodyta ir istoriografijoje patvirtinta, kad į žygį pakvietė ir maršrutą nubrėžė – į Vozviaglį, o iš ten į Kijevą – karalius Mindaugas, o Danilas noriai įsijungė. Žygis buvo kreipiamas prieš totorius, o tarp jo įkvėpėjų galima numanyti buvus Romos popiežių. Žygis sužlugo, anot kunigaikščio Danilo aplinkoje kurtu metraščio paaiškinimų (šis metraštis taps žymiojo Haličo-Voluinės metraščio dalimi), dėl lietuvių kaltės: jie pavėlavo atžygiuoti prie sutarto Vozviaglio, rado pilį rusų sudegintą, pasuko namo per Lucką, kur leidosi plėšti apylinkes, bet buvo sutriuškinti Danilo ir Vasilko tarnybinių kunigaikščių pajėgų. Haličo-Voluinės, iš tikrųjų Danilo, metraštyje informacija apie įvykius pateikiama painiai. Iš žygio planų išnyko Kijevas, lietuviai kaltinti vėlavimu, nors iš tikrųjų atvyko į žygį, Danilas ir Vasilkas nieko nežinojo apie lietuvių triuškinimą prie Lucko – tradiciškas atsakomybės kratymasis, atrandamas dar viename metraščio lietuviškame siužete vėliau. Pabrėžiami išskirtiniai lietuvių nuostoliai, bet lieka neaišku, kodėl Mindaugas dėl jų nesupyko ir nepuolė keršyti Danilui kaip po

³ Ukrainiečių istoriografijoje yra įtikinamai pagrįstų nuomonių, jog Vaišelga pas Danilą atsidūrė kaip įkaitas, žr.: Т. В і л к у л, Haličo Voluinės metraštis apie kunigaikščio Vaišelgos vienuolystę, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004 m. birželis, Nr. 6, p. 264–265; Т. Л. В і л к у л, Галицько-Волинський літопис про постриження литовського князя Войшелка, *Український історичний журнал*, 2007, № 4, с. 26–37; В. Б. А н т о н о в и ч, *Монографіи по истории Западной и Юго-Западной России*, т. 1, Киев, 1885, с. 31.

Burundajaus puolimo. Nesunku įsitikinti, koks komplikotas istorijos šaltinis yra Haličo-Voluinės metraštis, todėl jo informacijos skaitymas paraidžiui gali nuvesti klystkeliais. Paraidžiui skaityti vis dar ragina kunigaikštis Danilas su savo intelektualiais knygiais, kūrusiais jo darbų metraštį. Jie nuoširdžiai nemėgo pavojingojo Mindaugo ir raides apie esminius lietuvių politikos momentus – valdžios telkimą, krikštą, Daumanto žmonos pagrobimo istoriją – vedžiojo tulžimi.

Vozviaglio įvykių atveju Danilas nevertas studijos autoriaus išsakomos užuojautos, kad iš niekur nesulaukė pagalbos prieš totorius (p. 398). Jos sulaukė, bet su Mindaugu sužaidė dar vieną pergalingą šachmatų partiją. Kodėl Danilas pakeitė planus? Vengė totorių? Gal atsirado naujų aplinkybių, nes 1255–1256 m. datuojama Džučio uluso valdovo chano Batu mirtis? Gal lėmė noras pakenkti vis nesilpnėjančiam Mindaugui? Tačiau gilaus konflikto po Lucko įvykių tarp jų autorius neregį (p. 410). Vadinasi, arba metraštyje aprašyta Lucko įvykių istorija iš tikrųjų buvo kitokia, arba abu valdovai atrado tinkamą kompensavimą. Kelčiau hipotetinę prielaidą, kad neaiškiu būdu ir vargu ar savo valia pas Danilą po 1254 m. taikos sutarties sudarymo atsидūrusiam Vaišelgai buvo leista grįžti pas tėvą.

Priešpaskutinis didesnis lietuviškasis Danilo biografijos siužetas yra jo karinių pajėgų dalyvavimas Batu įpėdinio chano Berke paskirtame, labai patyrusio karvedžio Burundajaus vadovaujame 1258–1259 m. totorių žygyje į Lietuvą. Rusai tiesiogine prasme buvo paimti rekrutais į totorių kariuomenę. Romanovičiams atstovavo Vasilkas, nes Danilas gudriai išsislapstė nuo vizito pas Burundajų. Išskirtinai šaltą žiemą totoriai peržygiavo Lietuvos ir Nalšios žemes, grįžo per Gardiną ir jotvingius – neatrodo, kad būtų pakirtę Mindaugo valdžią, tačiau nutraukė jo taikius ir draugiškus santykius su rusais. Jų konfliktą pagilino ir tai, kad vienuolyne tarp Nemuno ir Lietuvos gal jau gyvenęs Vaišelga pačiupo į nelaisvę Mindaugo vasalą, Danilo sūnų Romaną, kur, kaip įrodo D. Dąbrowskis, Romanas ir mirė. Taigi, draugystės nebeliko, prasidėjo nesantaika: Mindaugas susigražino Nemuno aukštupio rusiškus miestus ir keršijo Danilui, siųsdamas savo kariaunas į Voluinę 1262 m. Vertingas šiomis aplinkybėmis yra autoriaus pastebėjimas, kad 1262 m. karių puolimai Voluinėje ir 1262 m. Treniotos įsiveržimas į Mazoviją turėjo būti suderinta karinė akcija, siekiant pakirsti rusų ir mazoviečių bendradarbiavimą (p. 421–432).

Prąėjus pusmečiui po Mindaugo mirties, 1264 m., dar Danilui esant gyvam, Romanovičiai ėmė spręsti rimtą lietuvišką klausimą: užmiršę Vaišelgos vaidmenį Romano „dingimo“ byloje, padėjo Mindaugaičiui įsiviešpatauti Lietuvoje. Šioje istorijoje autorius pabrėžia lietuvių kreipimąsi pagalbos tik į Vasilką ir Danilo sūnų Švarną, t. y. nemato jokio didesnio Danilo vaidmens Vaišelgos grįžimo į Lietuvą istorijoje (p. 447). Netrukus Didysis Haličietis mirė.

Danilas mirė palikdamas įspūdingą savo darbų istorijos šaltinį, žymųjį metraštį, ir duodamas akstiną milžiniškai tyrimų literatūrai. D. Dąbrowskis įstengė kone visa pa-

naudoti, apdoroti ir sklandžiai išdėstyti. Ir atliko tai puikiai. Lietuviškų siužetų apžvalga parodo, kad vienas kitas nepastebėtas faktas, neįvertintas veiklos motyvas, neadekvati išvada yra smulkmenos lyginant su nuveiktu darbu ir gautais tyrimo rezultatais. Vienintelis, recenzento nuomone, nekritiškas autoriaus požiūris susijęs su jotvingiais, bet jis viešpatuoja lenkų istoriografijoje. Neteisinga vadinti jotvingius to meto lietuvių broliais (p. 369–370), ieškoti jų prigimtinės vienybės, kaip darė, pavyzdžiui, Janas Powierskis, nes nei Mindaugas, nei Traidenis jokių baltiškos vienybės sentimentų jiems neįtė⁴.

Pabaigoje norėčiau pateikti diskusinę pastabą apie Danilą kaip monarchą. Reikia pastebėti, kad Danilo sukurta valstybė nebuvo tvari – pats ją išskaidė valdomis sūnums ir broliui. Tai visiška priešingybė Mindaugo kurtai Lietuvos monarchijai, atkuriamai Lenkijos karalystei ar Aleksandro Neviškio politinė veikla pradėtam Šiaurės Rytų Rusios žemių vienijimui (p. 462), kur vėliau iškilo Tverė su Maskva. Tiesa, D. Dąbrowskis tvirtina, kad padalindamas savo valdas šeimai Danilas siekė išlaikyti valstybės vienybę (p. 459), čia pat pripažindamas, kad iš tikrųjų vienybė buvo fikcija, tai buvo neįmanoma. Po to tarsi suabejoja savo pastaba ir apibendrina: Haličas-Voluinė buvo gyvybingas organizmas (p. 460–461). Danilo poelgius lėmė archajiška Riurikaičių dinastinė tradicija, teikusi pirmenybę horizontaliam paveldėjimui ir paveldimų tėvoninių valdų-valsčių skyrimui, užkertant kelią vieningai monarcho valdžiai politikoje. Anot taiklių studijos autoriaus pastabų, už nesitaikymą su tokia tradicija haličietis nubaudė savo vyresnįjį sūnų Levą – paliko jam mažiau valsčių. Levas pasisakė už sandėrius su totoriais ir siekė tapti giminės lyderiu, tėvo valdžios paveldėtoju (Danilas juo padarė savo brolių Vasilką ir sūnų Švarną) (p. 455–456). Levas savo tikslą pasiekė tik 1267 m., jėga išardęs Vasilko, Švarno ir Vaišelgos triumviratą, viešpatavusį Haliče-Voluinėje ir Lietuvoje. Taigi Danilo paveldo tvarumą iš tikrųjų garantavo Levas.

D. Dąbrowskis studijoje nešykšti komplimentų Danilui už jo gyvenimo darbą. Iš tiesų tai buvo narsus karys, neeilinis karvedys, puikus karinėje politinėje taktikoje, sąžiningas ir dosnus valdovas. Kartu – netoliaregis politikas, neperžengęs Riurikaičių dinastinės politikos tradicijos. Jo gyvenimo darbas neturėjo ateities, savo sukurta valstybę jis pats pasmerkė išnykimui. Danilas pralaimėjo savo paskutinę šachmatų partiją su Istorijos Laiku.

Artūras Dubonis

⁴A. Dubonis, Yatvingians in the genesis of Lithuanian anti-teutonic orientation, *Lithuanian Historical Studies*, No. 11, 2006, p. 17–38.

Lietuvos istorija. IV tomas: Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m. Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba. 2009, 551 p., iliustr. ISBN 978-9955-23-239-1

Prieš keletą metų Lietuvos istorikai pradėjo rašyti dvylikos tomų gimtosios šalies istorijos sintezę. Iki šiol pasirodė du pirmi tomai, skirti priešistorės laikotarpiui (*Lietuvos istorija*, t. I: *Akmens amžius ir ankstyvasis metalų laikotarpis* (2005); *Lietuvos istorija*, t. II: *Geležies amžius*, (2007)), vienas naujausių laikų istorijos tomas (*Lietuvos istorija*, t. XII, d. I: Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius, *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo II-osios* (2008) bei čia pristatomas IV tomas. Jo autoriai, žinomi mokslininkai, pasiūlė daugeliu požiūrių novatorišką jų pačių tyrimais paremtą interpretaciją. Chronologiškai tomas apima didžiųjų modernizacinių permainų laikotarpį, dėl kurių Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tapo integralia vėlyvųjų viduramžių Europos dalimi. Ypač svarbus buvo valdančiosios dinastijos sprendimas pasirinkti katalikybę ir uniją su Lenkija (p. 12), atvėręs kelią krašto vakarėjimui. Atitinkamai, kaip knygos pradinė chronologinė riba pasirinkti 1386 m., kai Jogaila apsikrikštijo ir sujungė savo valdžioje Lenkiją ir Lietuvą. Pasirinkta baigiamoji chronologinė cezūra – I Lietuvos Statuto priėmimas 1529 m. (p. 16) yra įtikinanti ir pagrįsta. Tomo sandaros pagrindą sudaro probleminis turinio išdėstymas. Pagrindinį tekstą, neskaitant pratarinės (p. 11), įvado (p. 12–18) ir apibendrinančių tekstų (p. 476–492), sudaro trys didelės dalys, kurių kiekviena skirstoma į 4–8 skyrius: I) „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėlyvųjų viduramžių istorijos kraštovaizdis: laikas, erdvė, žmogus“ (p. 19–176); II) „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenė vėlyvaisiais viduramžiais: bendruomenė ir individas, struktūros ir institucijos“ (p. 177–339); III) „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Vidurio Rytų Europoje“ (p. 341–476). Kiekviena dalis aprėpia visą 1386–1529 m. laikotarpį, visose dalyse taip pat išskirti Vytauto laikai, kas suprantama, atsižvelgiant į to laikotarpio svarbą, istoriografijos tradiciją ir tyrimų būklę.

Pirmoje veikalo dalyje (autorė J. Kiaupienė) teikiamas Gediminaičių XIV a. pabaigos Lietuvos valstybės „pagoniškojo geopolitinio paveldo“ vaizdas, parodomos stipriosios ir silpnosios paveldo pusės, toliau apibūdinamos valstybės valdžios struktūros, LDK teritorija ir sienos, taip pat aptariamą laikotarpį įvykę teritoriniai-administraciniai, ūkiniai, religiniai ir kultūriniai pokyčiai. J. Kiaupienė pabrėžia kolonizacijos proceso pažangą ir jo pasekmes kraštovaizdžiui, žemės nuosavybės santykių kaitą („socialinė kaimo topografija“), urbanizacijos proceso plėtrą. Atskiras poskyris yra skirtas prekybai („Dinamiškas pirklių, prekių ir pinigų pasaulis“, p. 107–117). Pagrindinis dėmesys šioje tomo dalyje skirtas kultūros naujovių aptarimui, pirmiausia kasdienio gyvenimo ir meno srityse, naujovių, kurios Lietuvoje atsirado kartu su jos christianizacija (skyrius „Krikštas keičia kraštovaizdį“, p. 117–139). Paskutiniame iš keturių pirmosios dalies skyrių aptariama

rašto ir rašytinės kultūros sklaida, „etninių ir kalbinių procesų“ dinamika, LDK politinės tautos atsiradimas¹, valstybinės ideologijos formavimasis (atsižvelgiant į jos atspindį lietuviškuose metraščiuose). Šių sudėtingų ir esminių procesų pristatymas leidžia geriau suprasti kultūrinės transformacijos procesų, apėmusių LDK „ilgajame XV a.“, savitumą.

Antroje tomo dalyje jos autorius R. Petrauskas pirmiausia (skyriai 1–3) aptaria LDK gyventojų struktūrą pagal pasirinktas kategorijas: visuomeninę-kultūrinę, etinę-religinę ir luominę. Pristatydamas pirmąją autorius kaip svarbiausią kategoriją išskiria agrarinę visuomenę – bendruomenę, apimančią valstiečius ir bajorus (taip pat ir kunigaikščius), kitais žodžiais tariant – kaimą ir dvarą², kuriuos skiria vis stiprėjusi luominė atskirtis, o kartu ir vidinė diferenciacija. Greta kaimiškojo pasaulio autorius išskyrė besiformavusias miestietiškas bendruomenes bei „paribio žmones ir svetimuosius“. Tyrimo požiūriu svarbus „paribio žmonių“ kategorijos išskyrimas. Autorius šią grupę supranta labai plačiai (tarp kitų priskiria jai pabėgusius valstiečius, nesantuokinius vaikus, invalidus, čigonus). Toks „paribio žmonių“ sudėties apibūdinimas tikriausiai sukels diskusiją dėl atrankos kriterijų pasirinkimo. Aptardamas etninę-religinę visuomenės sandarą autorius daug dėmesio skiria taip pat Katalikų Bažnyčios organizacinei struktūrai, stačiatikybės išpažintųjų padėties visuomenėje pokyčiams, santykiams tarp įvairias tikybas išpažįstančiųjų, Bažnyčios unijos idėjai, Bažnyčios ir Cerkvės vaidmeniui visuomenės gyvenime.

Ypač daug naujų, anksčiau Lietuvos istorijos sintezėse nesutinkamų apibrėžimų ir sampratų randame skyriuose, skirtuose luominės visuomenės klostymuisi bei valstybinės valdžios institucijoms (p. 220–285). Pavyzdžiu galėtų būti pastebėjimai apie „atviros gimininės struktūros“ (kurioje giminaičiai iš motinos pusės atliko ne mažesnę vaidmenį nei giminaičiai iš tėvo pusės) pokyčius, kurie įvyko vienos kartos gyvenimo laikotarpiu, įsigalėjus „vertikaliajai orientacijai“ (į pirmą planą išėjus paveldėjimui pagal vyriškąją šaką)³. Tarp nagrinėjamų problemų yra jau seniai jaudinusių istorijos mokslą (pvz., feodalizmo

¹ Autorės manymu, lemiamas LDK politinės tautos klostymosi etapas prasidėjo XV a. viduryje, kai Kazimierą Jogailaitį išrinkus Lenkijos karaliumi jis sugrįžo į gimtąjį Vavelį (1447 m.). Lietuvos valstybinių reikalų tvarkymo vairą pradėjo perimti į savo rankas diduomenė. Toks požiūris atitinka detalių tyrimų (tarp jų ir Lenkijos istorikų – J. Suchockio ir L. Korczak) išvadas. J. Kiaupienė jau yra pristatiusi šį požiūrį ankstesniuose savo darbuose, žr.: A. R a c h u b a, K. K i a u p i e n ė, Z. K i a u p a, *Historia Litwy. Dwuglos polskolitevski*, Warszawa, 2008, s. 284–285. Tolesnių diskusijų reikalautų aptariamame tome (p. 154) nagrinėjama lietuvių tautos formavimosi XIV a. problema.

² Sąvoka „agrarinė visuomenė“ moksle suprantama įvairiai. Autorius ją apibrėžia kaip kaimiškųjų ūkių ir dvarų bendruomenę, kurią sieja gyvenimas toje pačioje gamtinėje aplinkoje (p. 182). Šiam „kaimiškajam pasauliui“ derėtų taip pat priskirti ir nelaisvuosius kaimo gyventojus, kuriuos R. Petrauskas apibūdina kaip valstiečių kategoriją (p. 296), nors tokia kvalifikacija yra diskutinė.

³ Šiuos apibendrinimus (kaip ir daugelį kitų, esančių šiame tome, R. Petrauskas padarė tirdamas Lietuvos viduramžių diduomenę. Tyrimo rezultatai plačiausiai pateikti darbe *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003.

LDK problema) ir tokių, kurios tik pastaraisiais metais pradėtos aktyviau tyrinėti (pvz., riterių kultūros recepcija Lietuvoje). Apskritai skaitytojas gauna visapusišką ir neschematizuotą socialinių ir santvarkos permainų vaizdą, kuriame parodyta jų specifika. Apibendrinime (p. 336–339) R. Petrauskas apibūdina LDK modernizavusių procesų visumą, išskirdamas svarbiausius jų iniciatorius – valdovą, Katalikų Bažnyčią ir diduomenę (p. 337).

Su LDK vidaus politine istorija (pirmiausia atsižvelgiant į santykius tarp Jogailaičių dinastijos ir Lietuvos diduomenės) bei tarptautiniais santykiais skaitytojas išsamiausiai supažindinamas trečioje tomo dalyje (vienus jos skyrius parašė J. Kiaupienė, kitus – R. Petrauskas). Svarbią vietą čia užima Lenkijos–Lietuvos unija, apibūdinama kaip personalinė arba dinastinė⁴, kuri sukūrė dviejų lygiaverčių valstybių ryšį, vadinamą „sudėtine monarchija“. Autoriai parodo pozityvias unijos pasekmes Lietuvos tarptautinei padėčiai ir vidaus situacijai, tuo pačiu pabrėždami, kad ypatingos naudos unija atnešė Gediminaičiams (p. 31, 352). Drauge atskleidžiamos su unija susijusios grėsmės Lietuvos interesams, kuriuos gynė Vytautas, jo pastangos išsaugoti LDK atskirumą nuo Lenkijos (unijinio ryšio rėmuose), kurias vėliau pratęsė Lietuvos ponų taryba. Lenkijos–Lietuvos unijos problemos interpretacija išsiskiria dalykiškumu bei objektyvumu. Autoriai stengiasi atskleisti visą šios problemos sudėtingumą. Taip, pavyzdžiui, R. Petrauskas, aptardamas Lietuvos santykius su kryžiuočiais, atkreipia dėmesį į nepakankamai įvertintą jų aspektą – riterių kultūros paženklintus asmeninius ryšius, siejusius Vytautą ir dalį („gana didelę grupę“) Lietuvos diduomenės su aukštais Ordino pareigūnais. Kita vertus, galima diskutuoti dėl šių kontaktų bičiuliškumo⁵. Gerokai perdėtas atrodo tvirtinimas, kad Vytautas ir Brandenburgo komtūras Markvardas Zalcbachas buvo bičiuliai (p. 405).

Knyga baigiama apibendrinimais, kurie išdėstyti dviejose apybraižose. Pirmojoje, kurią parašė J. Kiaupienė, aptariami LDK socialinės ir ekonominės raidos savitumai, antrosios, rašytos R. Petrausko, pagrindinė tema – kultūrinė Lietuvos integracija su Vakarais ir istorinės savimonės genezės problema⁶. Autoriai atsisakė šaltinių ir tyrinėjimų apžvalgos, tačiau pateikė išsamią bibliografiją (p. 505–530), kurios pozicijas nurodo tekste

⁴ Abu šie terminai knygoje teikiami pakaitomis, ką reikėtų paaiškinti (galbūt jų turinio išaiškinimas atsiras trečiajame leidinio tome).

⁵ Diskusinis yra teiginys, kad Žemaitijos klausimas nebuvo pagrindinė Didžiojo karo (p. 409–410) priežastis. Šiam konfliktui yra skirtas atskiras poskyris (p. 407–417). Reikėtų pabrėžti labai pasvertą autoriaus požiūrį į Lietuvos kariuomenės vaidmenį Žalgirio mūšyje. Atsižvelgdamas į šiuolaikinę tyrimų būklę jis pripažįsta, kad dalis Lietuvos pajėgų pasitraukė iš mūšio lauko, o kita dalis įgyvendino sėkmingą manevrą, apsimitusi, kad bėga, vėliau sugrįžo į mūšio lauką ir kartu su Lenkijos kariuomene nugalėjo priešą (p. 412). Netikslus yra tik tvirtinimas, kad nugalėtojų kariuomenė 3 dienas buvo pasilikusi Žalgirio laukuose (p. 412). Iš tikrųjų kariuomenė pajudėjo iš Žalgirio po dviejų dienų (liepos 17 d.).

⁶ Šiame eskize tarp kitų išsakyta įdomi pastaba apie lietuvių kilmės iš romėnų legendą. Autorius pastebi, kad istoriografijoje yra pernelyg aukštai vertinamas politinis šios legendos vaidmuo.

paremdami savo išvadas. Tekstą svariai papildė apgalvotai parinkta gausi iliustracinė medžiaga (ilustracijų ir žemėlapių sąrašė – 142 pozicijos). Tomo tekstą taip pat papildė svarbiausiųjų LDK bažnyčios hierarchų ir pasauliečių pareigūnų sąrašas (p. 492–504), chronologinė lentelė bei asmenų ir geografinė rodyklės. Veikalas turi didelę mokslinę vertę. Jame visapusiškai apibūdinami istorijos procesai, ypatingas dėmesys sutelktas į visuomenės, santvarkos bei kultūros kaitos amplitudę ir dinamiką, aiškinamos kaitos priežastys ir pasekmės. Darbas liudija, kad autoriai patys atliko tyrimus ir rėmėsi naujausios istoriografijos rezultatais. Skaitant knygą didžiausią įspūdį daro jos novatoriškumas. Joje suformuluotos ir išryškintos esminės problemos, kurios anksčiau paprastai nebūdavo tinkamai įvertintos. Tokiu pavyzdžiu gali būti platus valdovo ir valstybės simbolikos pristatymas (šiuo atveju labai pravertė Edmundo Rimšos specialiųjų tyrimų išvados). Panašiu būdu knygoje naujai pažvelgta į kasdienio gyvenimo problematiką, LDK politinės tautos klostymosi procesą, riterių kultūrą ir daugybę kitų klausimų. Dažnai naujai interpretuojama ir tradicinė tematika, sutinkama ankstesnėse Lietuvos istorijos sintezėse. Knyga perteikia rišlią vėlyvųjų viduramžių Lietuvos istorijos viziją, joje susumuojamos turimos žinios ir atveriamos naujų tyrimų perspektyvos. Parodomas LDK istorijos įvykių ir procesų vidinis sąryšis, taip pat – kas labai svarbu žiūrint iš lyginamosios perspektyvos – jie susiejami su Europos istorijos kontekstu. Knyga liudija dideles Lietuvos istorikų bendrijos kūrybines galimybes, yra puikus tolesnių sintezės tomų pranašas ir, tikėtina, taps jiems pavyzdžiu.

Jan Jurkiewicz

XVII amžiaus Vilniaus ir vilniečių paveikslas

David Frick. **Kith, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno.** Ithaca and London: Cornell University Press. 2013, 529 p. ISBN 978-0-8014-5128-7

Sulaukėme įstabios Berklio universiteto (JAV) profesoriaus Davido Fricko studijos apie XVII amžiaus Vilnių ir vilniečius. Į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę mokslininkas pažvelgė per miesto sociotopografijos ir jo gyventojų bendruomenių bei religinių grupių tarpusavio sugyvenimo ir sąveikos prizmę. Tai atskleidžia jau pavadinimas – *Pažįstami, giminės ir kaimynai: bendruomenės ir konfesijos septyniolik-*

tojo amžiaus Vilniuje. Ši knyga – kruopštaus ir ilgo, penkiolika metų trukusio mokslinio tyrimo rezultatas. Tyrimo etapus žymėjo gausūs profesoriaus publikuojami straipsniai ir 2007 m. lenkų kalba paskelbta studija apie XVII a. vilniečius¹, sulaukusi palankaus mokslininkų bendruomenės įvertinimo. Prof. D. Frickas atsigrėžė į XVII a. Vilniaus istoriją, baigęs ankstesnį savo mokslinių tyrimų etapą, skirtą Lenkijos ir Lietuvos valstybėje XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje rusėnų bendruomenėje vykusiems religiniams lūžiams, stačiatikių skilimui į unitus ir unijos su Katalikų Bažnyčia nepriėmusiems ortodoksams stačiatikiams. Ypač didelį dėmesį D. Frickas skyrė įžymaus rusėnų dvasininko ir kultūros puoselėtojo Meletijaus Smotrickio asmenybei², kuri buvo glaudžiai susijusi ir su Vilniumi. Gilus Lenkijos ir Lietuvos valstybės rytų slavų (rusėnų) gyvenamų kraštų religinės sanklodos ir konfesinių konfliktų supratimas padėjo tiriant Vilniaus religines bendruomenes ir sudėtingus jų narių tarpusavio sąveikos ryšius.

Rengdamas darbą apie XVII a. Vilnių ir vilniečius profesorius išsikėlė labai ambicingus uždavinius (p. 4): ištirti Vilniaus sociotopografinį paveikslą, t. y. nustatyti ryšį tarp Vilniaus miesto fizinio žemėlapių ir miesto konfesinės bei etninės topografijos. Kitaip tariant, nustatyti, kuriuose to meto Vilniaus kvartaluose vyravo viena ar kita religinė (konfesinė) bei etninė bendruomenė, kur jos tarpusavyje maišėsi. Taip pat stengtasi apčiuopti, kuo Vilnius, kaip sudėtingas religinės ir etninės sudėties miestas, buvo ypatingas tarp to meto Europos miestų, kurių dažnas taip pat buvo nevienalytis tikiybiniu bei etniniu požiūriais. Dar vienas svarbus mokslininko išsikeltas tikslas buvo nustatyti, kaip vilniečių religinių bendruomenių santykius paveikė XVII a. Lenkijos ir Lietuvos valstybėje triumfavusi Kontreformacija. Galiausiai profesorius stengėsi atskleisti, kaip skirtingoms religinėms bendruomenėms priklausę vilniečiai, ne tik pasauliečiai, bet ir dvasiškiečiai, stengėsi derinti savo interesus bei spręsti dėl tikėjimo skirtumų kildavusius konfliktus bei įtampas pačiuose įvairiausių bendro gyvenimo mieste lygmenyse – privačiame ir viešajame gyvenime, pasauliečių brolijose, bendrai gyventuose namuose (posesijose), neretai net tuose pačiuose kambariuose ir, žinoma, tikėjimo požiūriu mišrioje santuokose (šeimose).

Tyrimo objektu buvo pasirinkta skirtingų tikėjimų ir kultūrų vilniečių kasdienė sąveika XVII amžiuje. Atliekant tokio pobūdžio tyrimą, artimą miestiečių „kasdienybės“ tyrimams, reikėjo itin kruopščiai dirbti su istoriniais šaltiniais. Mokslininkas negalėjo apsiriboti tradicinėmis priemonėmis, tokiomis kaip religinės polemikos apžvalga ir pan. Būtinios informacijos teko ieškoti pirminiuose šaltiniuose – tirti archyvuose ir bibliotekų rankraštynuose sukauptus XVII a. vilniečių gyvenimą atspindinčius liudijimus. Išėities tašku, leidusiu pradėti šį tyrimą, tapo 1636 m. Vilniaus miesto „Liustracija“. Šį karaliaus

¹D. Frick, *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne* (ser. *Bibliotheca Europae Orientalis*), Warszawa, 2007.

²D. Frick, *Rus' Restored: Selected Writings of Meletij Smotryc'kyj (1610–1630)*, *Harvard Library of Early Ukrainian Literature, English Translations*, Vol. 7, 2005.

dvaro reikmėms parengtą dokumentą papildė dar ir 1639 m. Vilniaus miesto „Liustracija“. Tai buvo gana išsamūs Vilniuje tuo metu buvusių pastatų, pirmiausia – gyvenamųjų namų, tinkamų apgyvendinti juose karaliaus Vladislovo Vazos dvariškius, aprašymai–registrai. Abu jie šiuo metu saugomi Krokuvoje, Jogailaičių universiteto bibliotekoje. Profesorius šiose liustracijose sukauptus duomenis ėmėsi tirti 1998 metais. Šiuo metu šis šaltinis jau yra lengvai prieinamas tyrinėtojams ir plačiai įvestas į mokslinę apyvartą Mindaugui Pakniui parengus ir 2006 m. paskelbus šios 1636 m. „Liustracijos“ tekstą ir jo vertimą į lietuvių kalbą³. Profesorius D. Frickas išanalizavo ir apibendrino Vilniaus liustracijų medžiagą, tačiau atkurti išsamų to meto Lietuvos sostinės sociotopografinį paveikslą, juo labiau atspindintį konfesinę miesto gyventojų sanklodą, buvo galima tik pasitelkus gausius papildomus istorinius šaltinius apie tų paminėtų ir nepaminėtų namų gyventojus, jų buitį, tikybinę ir, jei įmanoma, etninę priklausomybę, aktyvumą miesto viešajame gyvenime. Tam teko pasitelkti Vilniaus miesto, miesto gyventojų, Vilniaus pavieto, bažnytinių institucijų gyvenimą atspindinčius archyvinčius fondus Lietuvos, Lenkijos, Rusijos ir Vokietijos archyvuose bei bibliotekose. Nors įdėmesniam skaitytojui nėra sudėtinga susiorientuoti, kokius archyvinčius šaltinius panaudojo knygos autorius, tačiau būtų patogiau, jei knygoje rankraštiniai šaltiniai būtų išvardyti atskirai, prieš panaudotos mokslinės literatūros sąrašą. Iš šio sąrašo nėra išskirti ir skelbti šaltiniai. Būna tik pasidžiaugti, kad Lietuvoje mokslinėms publikacijoms ir jų moksliniam aparatui keliami reikalavimai yra iš tiesų pagrįsti.

Knygos chronologiniai rėmai viso XVII amžiaus neapima. Autorius paaiškina, kad dėl šaltinių trūkumo faktiškai tiriamo laikotarpio pradinė riba yra 1611 metai (p. 14). Tai visiškai suprantama ir pateisinama. 1610 m. Vilniaus gaisras sunaikino miesto tarybos (magistrato) archyvą, o 1611 m. riaušių metu buvo sudegintas labai svarbus Vilniuje saugotas Lietuvos evangelikų reformatų (kalvinistų) sinodo archyvas. Santykinai geriau išliko Vilniaus vyskupijos kapitulos archyvas, leidžiantis užpildyti tam tikras kitų šaltinių spragas. O išlikę stačiatikių ir unitų bažnytiniai šaltiniai – priešingai, labai skurdūs. Šaltinių netolygumas buvo didelė problema rengiant tokį darbą. Sociotopografijai vertingiausia medžiaga buvo iš XVII a. 4 dešimtmečio, miesto ir miestiečių kasdienybę atspindintys šaltiniai geriausiai išlikę tik nuo 1662 m., t. y. nuo Vilniaus išvadavimo (1661 m. pabaigoje) iš maskvėnų okupacijos (1655–1661). 1611–1655 m. laikotarpį atspindinčių šaltinių nėra daug. Maskvėnų okupacijos laikotarpio (1655–1661) žinomų šaltinių taip pat trūksta, tačiau pastaruoju metu jų vis daugiau įtraukiama į mokslinę apyvartą. Lietuvoje čia didžiausi nuopelnai priklauso dr. Elmantui Meilui, kurio darbus⁴ pastebėjo

³ M. Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: Namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius, 2006.

⁴ *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1: 1657–1662 m. *Vilniaus miesto tarybos knyga*, sud. E. Meilus, Vilnius, 2011; *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 2: 1655–1661 m. *rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai*, sud. E. Meilus, Vilnius, 2011.

bei panaudojo ir prof. D. Frickas, rašydamas 12-ąją recenzuojamos knygos skyrių, skirtą Vilniaus istorijos atkarpai maskvėnų okupacijos metais (1655–1661). Nepaisant visų problemų, kilusių dėl šaltinių trūkumo bei netolygumo, prof. D. Frickas sugebėjo surinkti, aprėpti ir suvaldyti didžiulės apimties archyvinis duomenis. Tai leido sėkmingai išspręsti išsikeltus uždavinius ir pateikti mokslininkų bendruomenei ir visiems šio darbo skaitytojams vertingą ir įtikinantį XVII a. Vilniaus ir vilniečių konfesinių ir etninių bendruomenių sugyvenimo ir tarpusavio sąveikos paveikslą.

Knygą sudaro išsamus įvadas, iškelti tyrimo uždaviniai sprendžiami keturiolikoje dėstymo skyrių ir epilogė, kuriame apibūdinami XVII a. Vilniuje nutikdavę religinio pobūdžio konfliktai. Susiorientuoti knygoje skaitytojui padeda pateikiamos Vilniaus kvartalų schemos. Taip pat leidinyje yra du priedai – palyginamoji gatvių pavadinimų lentelė bei keturių svarbių vilniečių giminių geneologinės lentelės. Taip pat būtinas mokslinis aparatas – santrumpų, naudotos literatūros sąrašai ir bendra asmenvardžių, vietovardžių bei dalykinė rodyklė. Išsamus literatūros sąrašas liudija, kad autorius gerai susipažinęs su istoriografija, naujausiais Vilniaus istorijos tyrimais, taip pat lietuvių autorių darbais (pvz., Aivo Ragausko bei Agniaus Urbanavičiaus).

Nuodugnai susipažinęs su XVII a. Vilniaus realijomis, autorius suformulavo kelias pradines tezes, padedančias geriau suvokti, koks XVII a. buvo Vilnius ir kuo jis buvo unikalus to meto Europoje. Prof. D. Frickas pritarė pastaruojų metu įsigalinčiam nuosaikesniam požiūriui į to meto Vilniaus gyventojų skaičių. Miesto didžiausio išsiplėtimo laikotarpiu – apie 1650-uosius, Vilniuje kartu su priemiesčiais ir visose jurisdikose, ne tik magistrato, bet ir kapitulos bei pilininko (horodnyčiaus) visų luomų gyventojų galėję būti apie dvidešimt tūkstančių (p. 7). Panašias prielaidas savo darbuose yra paskelbę Mindaugas Paknys ir Elmantas Meilus (p. 428–429, išnaša nr. 18). Kaip žinia, netrukus po to miestą ištiko katastrofa – 1655 m. Vilnių užėmė Maskvos kariuomenė, miestas buvo nuniokotas, vėliau dar sekė maro epidemija. Patirtus demografinius nuostolius vargiai pavyko kompensuoti iki XVII a. pabaigos. O Vilniaus unikalumą tarp kitų daugiataučių ir daugiakonfesinių Europos miestų lėmė tai, kad skirtingą tikėjimą išpažinusių bendruomenių sugyvenimo tradicija Vilniuje susiklostė labai anksti – dar XIV a., vėliau tradicijas ir papročius pakeitė bendruomenių teises ir taikų bendrabūvį gynusi teisė. XVII a. Vilniuje buvo įsikūrusi ne tik Europoje gana dažnai sutinkama žydų bendruomenė, bet ir kita nekrikščioniška grupė – musulmonų tikėjimą išpažinę totoriai. Tiesa, jie neturėjo, kaip daro prielaidą prof. D. Frickas, teisės gyventi miesto gynybine siena apjuostoje teritorijoje, nuo XIV a. pabaigos ar XV a. pradžios jie buvo įsikūrę Lukiškių priemiestyje. Čia gyveno ir XVII a. Neįprasta buvo ir krikščioniškų bendruomenių įvairovė – XVI a. susiformavo ne dvi, kaip dažnai buvo Europoje, bet penkios – katalikai, evangelikai reformatai (kalvinistai), liuteronai (visas šias tris bendruomenes dar jungė XVI a. privilegijose įtvirtinta Romos tikėjimo išpažinėjų sąvoka). Kitos dvi – stačiatikiai ir unitai buvo vadi-

nami „graikais“. 1536 m. valdovo privilegijoje buvo nustatytas paritetas Vilniaus miesto taryboje tarp „graikų“ ir „Romos tikėjimo“ išpažinėjų, t. y. katalikų. Pastarųjų teisinę viršenybę įtvirtino išimtinė teisė į miesto vaito pareigybę. Nuo XVI a. pab. ir iki 1666 m. miesto taryboje į atitinkamas „Romos“ ir „graikų“ kvotas galėdavo patekti visų penkių krikščioniškų religijų atstovai. 1666 m. ši teisė buvo susiaurinta iki katalikų ir unitų. Tačiau dvilypė miesto valdžios formavimo taisyklė išsilaikė iki pat Lenkijos ir Lietuvos valstybės žlugimo XVIII a. pabaigoje. O pirklių gildijų ir amatininkų cechų valdžiose protestantai ir stačiatikiai išsilaikė ir po 1666 m. Tad Vilniuje dominuojančios valstybėje (ar provincijoje) religijos atstovai nebuvo tokiu mastu monopolizavę miesto valdžios kaip tai buvo įprasta kitur Europoje ar net Lenkijoje (pvz., Lvove, kur prie miesto, gildijų bei cechų valdžios nebuvo prileidžiami stačiatikiai). Nors įdėmesniam skaitytojui ir neturėtų kilti problemų, vis dėlto galėjo būti stipriau akcentuota, kaip, bėgant laikui, kito šio vilniečių teisinio dalijimo į „Romos“ ir „graikų“ tikėjimo bendruomenes prasmė. 1536 m. teisiškai įtvirtinant paritetą buvo ginamos katalikų teisės – tais metais į miesto tarybą buvo išrinkti tik stačiatikiai, tad privilegija neleido katalikų marginalizuoti. O XVIII a. pariteto principas neleido iš miesto valdžios išstumti jau unitų ir uzurpuoti visą valdžią katalikams. XVII a. buvo pereinamasis, kai „graikai“ silpo, o katalikai stiprėjo.

Knygos skyrių ir juose sprendžiamų problemų išdėstymo tvarka yra nuosekli ir logiška, padedanti skaitytojui susidaryti vaizdą apie XVII a. Vilnių ir jame įsikūrusių bendruomenių sugyvenimą. Pirmajame skyriuje išsamiai aptarta miesto sociotopografija. Pasitelkus 1636 m. „Liustracijoje“ ir kituose šaltiniuose esančius duomenis atskleista, kuriuose Lietuvos sostinės kvartaluose telkėsi kokios religinės bendruomenės, taip pat čia parodyta, kurios miesto vietos buvo prestižiškesnės, o kurios – skurdesnės. Atskleistos liuteronų, daugiausia vokiečių, vyraujančio įsikūrimo vietos. Tai ne tik Vokiečių ir Stiklių gatvių rajonai, Pilies gatvės atkarpa iš karto po kapitulos mūrinių gatvės vakarinėje pusėje, bet ir gana didelis jų susitelkimas Sereikiškėse, pilininko jurisdikcijoje. Pastebimas ir tam tikras rusėnų dalies – stačiatikių bei unitų traukimas. Rūdininkų ir Aušros vartų gatvių kvartaluose šalia stačiatikių ir unitų gana gausiai jau kūrėsi katalikai, Subačiaus gatvėje buvo daug naujų konvertitų į katalikybę (tai prabangesnė rusėnų miesto dalis). Kitur – Bokšto, Savičiaus gatvių ir gretimuose kvartaluose vis dar vyravo rusėnai. Evangelikų reformatų apgyvendintos miesto dalies – tarp Pilies gatvės ir Šv. Mykolo bažnyčios – aprašyme galima būtų pasigesti aiškumo, kas čia nutiko po 1640 m., kai evangelikų reformatų bažnyčią buvo liepta iškelti už miesto sienos, prie evangelikų kapinių. Mat skaitytojui gali susidaryti įspūdis (ypač iš „Epilogo“, p. 408), kad evangelikai reformatai kartu su teise čia turėti savo bažnyčią prarado ir nuosavybės teises, o liko gyventi tik kelios evangelikų šeimos. Tačiau iš tiesų šios posesijos išliko Lietuvos evangelikų reformatų sinodo nuosavybėje, čia buvę namai buvo tiesiog nuomojami. Aptartos ir žydų kvartalo formavimosi aplinkybės. Šis skyrius atskleidžia, kad XVII a. žydų ir katalikų gyvenamosios teritorijos

plėtėsi, o plotai, kur vyravo stačiatikiai ir unitai bei abi protestantų bendruomenės, pamažu traukėsi. Pastebėti ir tam tikri būtinės kultūros (higienos) skirtumai – rusėnų dalyje buvo kur kas daugiau individualių (prie gyvenamųjų namų) pirčių.

Antrajame skyriuje autorius aptaria „kaimynus“. Tai, kalbant XVII a. biurokratine kalba, reiškė nuomininkus, gyvenusius viename name ar posesijoje kaip ir savininkas. Autorius atskleidė, kad nuomoti kambarius kitą tikėjimą išpažinusiems asmenims Vilniuje buvo gana įprasta. Krikščionys dažnai savo name išnuomodavo patalpas ir žydams. Trečiajame skyriuje aptariamas skirtingų tikėjimų žmonių bendravimas privačioje erdvėje. Ketvirtame skyriuje – „Vilniaus varpai“ aptartas įvairių bendruomenių sugyvenimas viešojoje erdvėje, bažnytinių procesijų ir kitų viešų renginių galimybės. Vilniuje buvo „varpų kakofonija“, kai kiekvieno krikščioniško tikėjimo bažnyčios kviesdavosi savuosius į pamaldas. Nekrikščionys turėjo apsiriboti raginimais žodžiu. Ypač įdomus ir reikšmingas yra penktasis skyrius, kuriame aptariamas kalbų vartojimas žodžiu ir raštu XVII a. Vilniuje. Autorius pripažįsta, kad tuo metu viešojoje erdvėje jau vyravo lenkų kalba, atlikusi Vilniaus *lingva franca*, t. y. skirtingų grupių tarpusavio bendravimo kalbos vaidmenį. Tačiau šalia to neatskiriamas Vilniaus bruožas buvo jo gyventojų daugiakalbiškumas. Šnekamųjų kalbų paplitimą, ypač tarp skurdesnių gyventojų, buvę sunku nustatyti. Autorius, remdamasis rastais rašytiniais šaltiniais, daro prielaidą, kad Vilniuje, ypač tarp žemesnę socialinę padėtį užėmusių gyventojų, buvo paplitęs lenkų ir lietuvių kalbų žargonas („hibridas“), kalbančiųjų lietuviškai neturėjo būti daug, jų kiek daugiau galėję būti tik priemiesčiuose (p. 114). Šnekamajai lenkų kalbai įtaką darė ir skoliniai iš vis dar mieste paplitusios rusėnų kalbos. Mieste buvo vartojamos ir kitos kalbos – vokiečių, škotų, jidiš, totorių. Toliau autorius aptarė tokias svarbias to meto žmonių santykių ir šeimos gyvenimo sritis, kaip gimimai, krikštynos, krikšto tėvų pasirinkimas (šeštas skyrius), vaikų švietimas ir mokymas (septintas skyrius), ypač atkreipdamas dėmesį į tikėjimo požiūriu mišrias šeimas. Natūraliai problema toliau vystoma piršlyboms ir vedyboms skirtame aštuntajame skyriuje, kur vėl didesnis dėmesys skiriamas mišrioms šeimoms. Šeimos tematika toliau nagrinėjama devintajame skyriuje, kur dėmesys sutelkiamas į konfliktus šeimose ir skyrybas. Po to autorius pereina prie viešosios erdvės. Dešimtajame skyriuje aptariamos pirklių gildijos, amatininkų cechai, brolijos. Vienuoliktame skyriuje – vilniečių teisminiai ginčai, „bylinėjimosi kalba“. Dvyliktas skyrius skirtas ypatingam laikotarpiui – maskvėnų okupacijai (1655–1661). Vilniečių XVII a. paveikslą natūraliai užbaigia du paskutiniai skyriai – tryliktajame aptariama, kaip buvo sprendžiamos su senatve bei vargšų globa susijusios problemos, Vilniuje buvusios prieglaudos ir „špitolės“. Galiausiai – keturioliktasis skyrius, skirtas „Mirčiai Vilniuje“. Čia kalbama apie vilniečių testamentų ypatumus, laidojimo papročius. Šią XVII a. Vilniaus ir vilniečių, juos būrusių religinių ir etninių bendruomenių sambūvio viešojoje ir privačioje erdvėje studiją užbaigia epilogas. Nors pavadinimas suponuoja dėstymo apibendrinimą, tačiau tai yra visiškai

savarankiška dėstymo dalis. Autorius čia susitelkia į religinių konfliktų XVII a. Vilniuje apžvalgą. Tuo metu dažniausi buvo išpuoliai, nukreipti prieš evangelikus reformatus ir žydus. Autorius daugiau dėmesio skiria vilniečių krikščionių ginčams ir konfliktams su vis gausėjusia čia žydų bendruomene. Nesutarimai kartais išsiliedavo ir riaušių pavidalu. Keliamo tezę, kad tai buvo valdomos (kontroliuojamos) prievartos proveržiai, retai stichiški, dažniausiai vykdamę pagal tam tikrą jau išbandytą modelį, turėję savo tikslą, dažnai – turtinį, paprastai sutapdamę su katalikiškųjų religinių švenčių dienomis. Tam tikras prievartos, nukreiptos prieš kitatikius, mastas buvo toleruojamas taip pat ir miesto, bažnytinės bei valstybės valdžios. Neatsiejamas religinių riaušių ar smulkesnių ginčų palydovas buvo bylinėjimasis. Toks knygą užbaigiantis akcentas tikriausiai turi įtvirtinti skaitytojams įspūdį, kad XVII a. Vilniuje religinių bendruomenių sambūvis nebuvo idilė. Gyvenimas greta ir nuolatinis tarpusavio bendravimas nereiškė, kad tuo pačiu metu negalėjo reikštis ir neapykanta kito tikėjimo vilniečiams. Kad negalima kalbėti apie „toleranciją“ XVII a. Vilniuje, tik apie kitaip tikinčiųjų „toleravimą“. Iš tiesų reiktų sutikti su tokiu požiūriu. Religinis pakantumas XVI–XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje turėjo savo ribas, miestuose retai gali būti sietinas su įsitikinimais, labiau – su būtinybe susitaikyti su realybe, t. y. gana gausiomis kitaip tikinčių bendruomenėmis. Tačiau šiame religinių konfliktų aptarime galima būtų pasigesti tendencijos išryškavimo. XVII a. nepakantumas kito tikėjimo žmonėms ir bendruomenėms stiprėjo visoje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, ypač didelį spaudimą patyrė bajorai ne katalikai, XVIII a. pradžioje buvo suvaržytos ir jų pilietinės teisės. Dar griežčiau buvo pasielgta su antitrinitoriais XVII a. viduryje. XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje iš Lenkijos karališkųjų miestų buvo praktiškai išstumtos evangelikų reformatų bendruomenės. Tuo metu Vilniuje šios bendruomenės gyvenimas buvo labai apsunkintas, bet nenutrauktas. O žydų bendruomenė, nepaisant visų XVII a. pasitaikiusių ekscesų, sparčiai augo. Kokia buvo tendencija – ar prievartos proveržiai, nukreipti prieš Vilniaus žydus, XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. žydų bendruomenei pagausėjus ir sustiprėjus, silpo ir retėjo ar ne, matyt, dar reiks atsakyti ateityje.

Apibendrinant prof. Davido Fricko knygos apžvalgą reikia pabrėžti, kad sulaukėme itin vertingo, originalaus, profesionalaus mokslinio tyrimo apie Vilnių ir vilniečius. Darbo vertę dar labiau didina tai, kad jis parašytas labai sklandžiai, plačiam skaitytojų ratui priimtina kalba. Tad reikia tikėtis, kad su šia XVII a. Vilniaus ir vilniečių istorijos studija susipažins gausus angliškai skaitančių istorijos tyrinėtojų ir besidominčiųjų istorija skaitytojų ratas. XXI a. skaitytojams suteikta galimybė bent truputį pažinti visą būrį XVII a. gyvenusių vilniečių, daugelio kurių vardai pirmą kartą po amžių buvo prisiminti ir šiuo darbu įamžinti.

Gintautas Sliosiūnas

Vadovas po Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę: buvusios valstybės palikimo atradimai

Vadovas po Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Sudarytojos Aistė Paliušytė, Irena Vaišvilaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas. 2012, 592 p., iliustr., žml. ISBN 978-9955-868-58-3

Vadovas po Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę – knyga, kuri, be abejonės, sulauks visuomenės susidomėjimo. Tai pirmasis vadovas, kuriame pristatomas visos istorinės LDK teritorijos architektūros ir dailės paveldas. Tokio pobūdžio leidinio aktualumas akivaizdus, turint omenyje, kad žinios apie buvusios valstybės regimąjį palikimą vis dar yra labai fragmentiškos. Nors domėjimasis valstybės istorija visuomenėje visą laiką buvo gajus, tačiau tik pastaruoju metu dėl sparčiai besiplėtojančių tyrinėjimų ir jų populiarinimo medijose abstraktus didvalstybės „nuo jūros iki jūros“ vaizdiny suįgauna konkretesnius kontūrus. Istorijai skirtos televizijos laidos, vis labiau populiarėjančios pažintinės kelionės po buvusias LDK žemes padeda šią teritoriją žmonių vaizduotėje užpildyti konkrečiais vaizdais ir objektais. Greta senosios valstybės vaizdinyje dominavusių pilių – Gardino, Krėvos, Naugarduko, Lucko – to, kas susiję su „ikiliublijine“ LDK didybe ir jos pergalingomis kovomis, atsiranda gotikinės ir barokinės bažnyčios Baltarusijoje, LDK didikų rezidencijos Ukrainoje. Tačiau, kaip teisingai spėja viena knygos sudarytojų, veikiausiai nedaugelis žinotų, kad senosios LDK sienos reikėtų ieškoti dabartinėje Lenkijoje ir kad Rytų Latvijoje esama daug su senąja Lietuva susijusių paminklų (p. 13). Nedaug būtų ir tokių, kurie žinotų apie dabartinėje Rusijoje randamus LDK menančius architektūros objektus. Aptariama knyga kaip tik ir padės atrasti šį dar nežinotą ar menkai pažįstamą regimąjį LDK palikimą.

Kelionių po Lietuvą vadovų leidžiama nemažai ir jų poreikis akivaizdus¹, tačiau tokio pobūdžio kaip aptariama knyga dar neturėjome. Vadovas po LDK pirmiausia išsiskiria iš kitų teritorine ir objektų aprėptimi. Visi iki šiol leisti gidai apsiriboja dabartine Lietuvos teritorija ir aprašo viską, ką įdomaus ir vertingo vienoje ar kitoje vietovėje gali pamatyti keliautojas, neatsižvelgiant į paminklų sukūrimo laiką. Aptariamame vadove pristatomas paveldas, išsidėstęs visoje buvusios valstybės teritorijoje, kuri išplitusi po šešias dabartines valstybes – Lietuvą, Baltarusiją, Ukrainą, Lenkiją, Latviją ir Rusiją. Knygoje rašoma tik apie LDK laikais sukurtą paveldą, t. y. apie tuos paminklus, kurie atsirado ir funkcionavo nuo valstybės susikūrimo iki jos padalijimų XVIII a. pabaigoje.

¹ Šį poreikį patvirtina ir vis kartojami kelionių vadovų tiražai, pvz., gana mėgėjiški Algimanto Semaškos rengiami leidiniai yra sulaukę bent kelių laidų. Bene paskutinioji, šeštoji šio autoriaus parengto kelionių vadovo laida: A. S e m a š k a, *Lietuva. Ryškiausios pažintinės vertybės (Istorijos, kultūros paveldas, gražiausi gamtovaizdžiai. Naujausios žinios keliautojui po gimtąjį kraštą)*, Vilnius, 2009.

Beje, kaimyninėse šalyse, kuriose LDK palikimas priimamas kaip jų savastis, taip pat nėra išleista panašaus pobūdžio vadovų. Baltarusijoje leidžiami vadovai po jos dabartinėje teritorijoje esančius paminklus, Lenkijoje parengta kelionių gidų po atskirus kraštus, buvusius Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje. Šiuose vadovuose neatskleidžiamas visuminis LDK palikimo vaizdas, be to, jie orientuoti į tai, kas gali sudominti savos valstybės gyventojus².

Antras dalykas, išskiriantis aptariamą vadovą iš kitų – jis parengtas mokslininkų. Knygos sudarytojos – kultūros ir meno istorikės Irena Vaišvilatė ir Aistė Paliušytė, tekstus drauge su jomis rašė dar trys Lietuvos menotyrininkės – Dalia Klajumienė, Jolita Liškevičienė ir Tojana Račiūnaitė bei LDK architektūros tyrinėtojas iš Lenkijos Wojciechas Boberskis. Knygos rengėjai LDK epochą tyrinėja daug metų, tad vienas iš didelių leidinio privalumų – patikima informacija apie aprašomus paveldo objektus. Žinių patikimumą užtikrina ir tai, kad kiekvienas knygoje pristatytas paveldo objektas buvo autorių aplankytas, apžiūrėtas, nufotografuotas. Profesionalų parengtoje knygoje informacija pateikiama aiškiai ir kondensuotai. Neakademine aplinkoje kuriamuose vadovuose dažnai nėra informacijos atrankos, juose paminklų aprašymus ne tik mėgstama „pagardinti“ legendomis, pasakojimais iš kraštotyrinės literatūros, bet ir daugybe perteklinių žinių³.

Pirmojo vadovo po LDK sudarytojoms teko sunkus uždavinys ne tik sukurti tokio leidinio koncepciją, bet ir atlikti didelį objektų atrankos darbą. Knyga parengta kaip klasikiniai *Blue Guides* serijos vadovai, orientuoti į meno ir architektūros objektus ir pristatantys istorines žinias kaip kontekstą, būtina jiems suprasti. Svarbiausias vietovių atrankos kriterijus buvo išlikę LDK paminklai. Vadove aprašytos vietos, kuriose yra archeologinių, urbanistinių paminklų, pastatų, memorialinių objektų, kai kuriais atvejais – išskirtinį sakralumo statusą turinčių dailės kūrinių. Istoriskai svarbūs centrai, kuriuose neišliko LDK laikotarpio paminklų, į vadovą nepateko, pvz., Ašmena. Matyt, dėl knygos apimties ribotumo sudarytojos neįtraukė kai kurių Žemaitijos ir kitų regionų LDK laikotarpiu statytų medinių bažnyčių ir cerkvių.

Sudarytojos nuosekliai laikėsi nuostatos, kad vadovas turi reprezentuoti buvusią valstybės teritoriją, atsižvelgiant į chronologines jos gyvavimo ribas ir sienų kaitą įvairiais istoriniais periodais. Knygos įvade paaiškinta, kad nebuvo įtrauktos tos Ukrainos ir Palenkės vietovės, kurios priklausė LDK iki Liublino unijos, jei jose nėra to laikotarpio

²G. Rękowskio parengto vadovo po Baltarusijos kultūros paminklus įvade leidėjas P. Burchardas rašo, kad knygoje pristatoma teritorija, kuri lenkų savimoneje apibrėžiama kaip *Kresai*, o šie reikšmingi lenkams kaip romantizmo literatūros lopšys, riterių, sukilimų dalyvių ir karių palaidojimo vieta. Žr. G. Rękowsk i, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Białorusi*, Warszawa, 1997, s. 5.

³Tipingas tokios perteklinės informacijos pavyzdys, kai pradendant pasakojimą apie Kretingoje įsikūrusius pranciškonus aprašoma šv. Pranciškaus Asyžiečio biografija. Žr. A. S e m a š k a, min. veik., p. 142.

paminklų, ir pagrindžiama, kodėl taikomos išimtyt. Kai kurių išimtinių objektų įtraukimas atrodo pagrįstas, pvz., Olyka, Semiatyčės aprašomos kaip Lietuvos didikų tėvoninės valdos, kuriose išliko jų statytų rūmų ir bažnyčių, kitų vietovių įtraukimas – diskutuotinas, pvz., Kijevo, kuriame nėra išlikę LDK laikotarpiu statytų paminklų.

Trečiuoju vadovo po LDK išskirtinumu ir privalumu įvardyčiau jo funkcionalumą. Pirmiausia džiugina knygos formatas ir ploni viršeliai. Lietuvos leidybai būdinga ydinga tendencija – leisti dideles, puošnias, sunkias knygas, nepriklausomai nuo jų paskirties, tarsi svoris ir dydis lemtų leidinio vertę. Ypač keistai atrodo, kai sunkiai pakeliamos yra kelionių knygos. Net gausiai verčiamų ir Lietuvoje perspausdinamų užsienio kelionių gidų patirtis nesugeba išgyvendinti šios ydos. Aptariamas vadovas yra maloni išimtis. Nedidelis formatas leidžia pasiimti jį į kelionę neapsunkinant bagažo. Tokia ir yra šio pobūdžio knygų paskirtis.

Ketinantiems keliauti skaitytojams bus patogus objektų skirstymas pagal šiuolaikines geografines ribas. Vietovių paiešką palengvina spalvinis šalių atskyrimas: tam tikra spalva žymima skirtingų valstybių paveldą pristatančio skyriaus atsklanda, po to ši spalva atsikartoja lapų numerių žymėjime. Vietovės, esančios vienoje iš šešių knygoje pristatomų dabartinių valstybių, išdėstomos pagal abėcėlę. Patogu, kad tekstuose stambūs archeologijos ar architektūros objektai ir išskirtiniai atvaizdai žymimi paryškintu šriftu. Tačiau šio leidinio specifika ta, kad jame nėra praktinės informacijos. Čia nerašoma, kaip nuvažiuoti prie vieno ar kito objekto, nėra šalių suskirstymo į smulkesnius regionus, tad skaitytojui teks pačiam susidaryti kelionių maršrutus ir surasti reikiamą informaciją kituose šaltiniuose. Keliausieji po Baltarusiją ir Ukrainą galėjo įsitikinti, kad senųjų paminklų paieška – nemenkas iššūkis, kuriam būtina iš anksto pasiruošti. Nemažai kadaise buvusių svarbių LDK centrų, dvarai, bažnyčios šiuo metu sunkiai randami. Daugelis jų dabar yra mažuose kaimuose, kai kurie laukuose ir miškuose. Vadovas po LDK ketinančiam keliauti suteiks istorinių žinių ir veikiausiai pažadins smalsumą, tačiau neduos praktinės informacijos. Taigi galime sakyti, kad vadovas po LDK yra skirtas motyvuotam keliautojui / skaitytojui – istorija besidominčiam ir pasiryžusiam paieškoms.

Keliones planuoti padės knygoje pateikiami trijų rūšių žemėlapiai. Kiekvienas leidinio skyrius pradedamas šiuolaikiniais valstybių žemėlapiiais, kuriuose pažymėti vadove pristatomi objektai. Knygoje publikuojami ir stambesnių miestų žemėlapiai su taip pat pažymėtais objektais. Vadovo pabaigoje pateikti istoriniai žemėlapiai. Viename jų pa-vaizduota XVI–XVIII a. LDK teritorija, kurioje matyti aprašytų vietovių administracinė priklausomybė, kitas parodo teritorijos kaitą Abiejų Tautų Respublikos padalijimų laikotarpiu. Šie žemėlapiai bus pravartūs tiems, kurie norės pagilinti istorines žinias apie vieną ar kitą vietovę.

Vadovas turėtų būti įdomus ir vadinamiesiems „kabinetiniams keliautojams“. Gausios iliustracijos, glaustas vietovės istorijos, paminklo sukūrimo aplinkybių ir jo tolesnės

raidos pristatymas padės pažinti buvusios valstybės istoriją specifiniu būdu. Per LDK sukurtus paminklus skaitytojui atsiskleidžia jų kūrėjų, užsakovų, fundatorių, juos savo poreikiams naudojusią bendruomenių veikla. Savarankiškiems tyrinėjimams padės vadove pateikta asmenvardžių rodyklė. Knygos gale pateiktas svarbiausios literatūros sąrašas orientuotas į publikacijas, skirtas architektūros ir dailės paminklams. Sąrašas – meno istorijai skirti leidiniai, paminklų katalogai, sąvadai, kelionių vadovai. Knygos rengėjai veikiausiai neapsiėjo ir be bendro pobūdžio istorinių tyrinėjimų, tačiau besidominčiam LDK regimuoju paveldu skaitytojui toks specializuotos literatūros sąrašas turėtų būti geras atspirties taškas savarankiškiems tyrinėjimams.

LDK paveldą atrandančiam skaitytojui turėtų būti įdomus ir knygos sudarytojos Irenos Vaišvilaitės rašytas įvadas. Sakyčiau, jis pirmiausia naudingas edukacine prasme. Kalbėdama apie LDK kultūros kraštovaizdžio formavimosi veiksnius autorė akcentuoja konfesinę ir etninę LDK paveldo įvairovę. Oponuojančios tautinei LDK paveldo interpretacijai, vis dar gajai Lietuvos visuomenėje, įžvalgos galbūt paskatins naujai pažvelgti į buvusios valstybės palikimą. LDK paveldo suvokimui naudingi ir įvadiniai skyrių straipsniai, aptariantys tai, kas iš šio paveldo liko kiekvienoje iš šešių šiuolaikinių valstybių ir kokia yra šio palikimo recepcija šių šalių visuomenėse. Konkrečioms vietovėms skirtų straipsnelių autoriai laikosi panašios dėstymo struktūros, tačiau tekstų pobūdis įvairus. Kai kurie iš jų atrodo sausoki, panašūs į paminklų sąvado ar katalogo, kituose džiugino autorių gebėjimas net lakoniškame straipsnelyje sukurti tam tikrą pasakojimą, įtaigiai perteikti, kodėl vienas ar kitas kūrinys vertas dėmesio. Aišku, kad kelionių vadovo žanras reikalauja neasmeniško, objektyvaus dėstymo, tačiau tam tikros intrigos sukūrimas tekste būtų sveikintinas, juolab, kad knyga skirta plačiam skaitytojų ratui. Skaitytoją turėtų sudominti Vilniaus, kaip LDK sostinės, pristatymas, kuriame pateiktas savitos žiūros maršrutas. Tiesa, šio ir kitų didelių kultūros centrų pristatymo problema ta, kad dėl ribotos leidinio apimties jų lankymų maršrutai tegali būti nužymėti punktyru. Keliaujantiems šiuo intriguojančiai nubrėžtu keliu veikiausiai reikės nešti dar vieną, konkrečiam miestui skirtą vadovą.

Neabejotinas leidinio privalumas – gausi vaizdinė medžiaga. Kiekvienas knygoje aptartas objektas iliustruotas viena ar keliomis nuotraukomis. Ketinančiam keliauti jos yra vienas iš svarbių informacijos šaltinių. Pagirtina tai, kad prie menkai išlikusių paminklų aprašymų knygoje pateikiami jų atvaizdai XX a. pradžios fotografijose bei Napoleono Ordos piešiniuose, padėsiantys keliautojui vaizduotėje iš matomų griuvėsių atkurti buvusį vaizdą. Visos šiuolaikinės vadove publikuotos nuotraukos darytos knygos rengėjų kelionių metu. Vadovo įvade rašoma, kad nuo 2006 m. pakartotinų išvykų metu fiksuoti nemenki kraštovaizdžio pokyčiai: kai kurie objektai buvo atstatomi, rekonstruojami, kiti sparčiai nyko. Tad leidinio nuotraukos aktualios kaip „laikiną paminklo būklę įamžinantys orientyrai“ (p. 11).

Vis dėlto vadove publikuotų nuotraukų kokybė ne visada yra patenkinama. Kai kuriose iliustracijose paminklus sunku įžiūrėti dėl objektyvių priežasčių, nes jie yra sunkiai prieinami ir matomi, kitose vaizdą blogina pernelyg gilūs šešėliai, neleidžiantys išvelgti statinio grožio ir vertės, pvz., Alšėnų Sapiegų pilies griuvėsiai tiek realybėje, tiek daugelyje albumų publikuotose nuotraukose žavi elegantiškais arkadomis, bet šio vadovo nuotraukoje tematome yrančių raudonų plytų sieną (p. 210). Aišku, labiausiai koją pakišo prastos kokybės spauda. Matyti, kad spausdinant nuotraukos gerokai patamsėjo. Ypač nepasisekė atspausti panoraminių nuotraukų su gamtos vaizdais. Užtamsintose iliustracijose beveik nieko nematyti ir jos nebeturi jokios vertės (p. 471, 475, 483).

Nuotraukų knygoje, kaip rašiau, gausu, tačiau kai kur būtų pravertusios ir papildomos iliustracijos juolab kad plačios knygos paraštės leistų pateikti daugiau vaizdinės medžiagos. Ypač pasigedau interjerų ir atskirų juose esančių dailės kūrinių nuotraukų, kurios palengvintų keliautojams aprašomų objektų paiešką.

Kalbant apie vaizdinę leidinio pusę, reikėtų paminėti ir jo viršelį. Apie jį teko išgirsti kontroversiškų nuomonių. Papuoštas ryškiomis spalvotomis juostomis jis gerokai skiriasi nuo klasikinio kelionių vadovų dizaino, kuriame viršeliui parenkamas neutralus fonas arba patraukli nuotrauka iš šalies paveldo „aukso fondo“. Tai galime laikyti jo privalumu: ryškus vadovo po LDK viršelis išsiskiria iš bendros pilkai rudos akademinių knygų masės ir tuoj pat pagauna besidairančio po knygų lentynas dėmesį. Pervertus knygą geriau supranti knygos dailininkės Elonos Marijos Ložytės sumanymą – viršelio juostos atkartoja spalvas, skirtas šešių valstybių, kurių paminklai įtraukti į vadovą, žymėjimui. Tokiu būdu viršelio spalvų margumynas tampa nuoroda į knygoje atrandamą margą, daugialypį LDK paveldą⁴.

Dažnai rašant apie LDK laikus sunkiai sprendžiamas vietovardžių ir asmenvardžių rašybos klausimas. Manau, kad sudarytojos teisingai apsisprendė adaptuoti asmenvardžių rašybą, atsižvelgdamos į tai, kad leidinys skirtas plačiam skaitytojų ratui (skliausteliuose yra pateikiama ir originali vardo forma). Rašant vietovardžius buvo laikomasi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtintų svetimvardžių rašybos principų, ir jais vadovaujantis buvo derinamasi prie šiuolaikinės baltarusių ir ukrainiečių rašybos. Ginčytina, ar tai teisingas pasirinkimas. Nemažai vietovardžių jau buvo įsitvirtinę Lietuvos istoriografijoje kitokia forma. Vadove pateikti vietovardžiai neretai skamba neįprastai, pvz., Iškaldzė vietoj Iškoldės, Voučynas vietoj Volčino. Tiesa, greta šios formos, kuri pateikta kaip pagrindinė, skliaustuose nurodomi kiti istoriografijoje taikyti vietovardžio adaptavimo variantai. Sveikintina, kad paliktos kelios išimties Lietuvos istoriografijoje įsitvirtinusių vietovardžių formų, kurie buvo daug kartų vartoti sudėtinuose pavadinimuose: Krėva, ne Krevas, Alšėnai, ne Galšia.

⁴ Beje, knygos dailininkė pasistengė įtikti ir klasikinio vadovų viršelių dizaino gerbėjams, priešlapius skirdama LDK paveldo „aukso fondą“ sudarančios Pažaislio bažnyčios dekoro nuotraukoms.

Į daugelį klausimų, kilusių pervertus vadovą, atsakė viena knygos sudarytojų Aistė Paliušytė pirmajame įvadiniame straipsnyje („Sudarytojos žodis“, p. 7–12). Jame paaiškinti vadovo sudarymo principai, struktūra, vietovių atrankos kriterijai, vietovardžių rašyba. Dėl pasirinktų principų ir kriterijų galima būtų diskutuoti, tačiau svarbiausia, kad jų yra nuosekliai laikomasi, o išimtys preciziškai aptartos ir pagrįstos. Apskritai galime sakyti, kad vadovas po LDK yra profesionalus ir kruopštus geros idėjos įgyvendinimas.

Tai pirmasis mokslinis vadovas, skirtas plačiam naudojimui. Jis atstovauja vis didesnę svarbą įgyjančiam hibridiniam žanrui, derinančiam populiarios ir mokslinės literatūros principus. Šio pobūdžio leidiniai aktualūs kaip mokslo žinių sklaidos ir šiuolaikinio istorinio pasaulėvaizdžio kūrimo priemonė plačiojoje visuomenėje. Tebevyraujant tautinėms paveldo interpretacijoms tiek Lietuvoje, tiek kaimyninėse valstybėse, vadovas po LDK atlieka svarbų vaidmenį, formuodamas kitokią istorinę atmintį. Neabejoju, kad knyga taps regimojo paveldo atradimų šaltiniu ne tik besidomintiems savo valstybės praeitimi, bet ir istorijos specialistams.

Lina Balašytė

Lietuva Švedijos žemėlapiuose ir istoriniuose vaizduose

Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje. Sud. E. Vasiliauskas, G. Zabiela. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla. 2013, 127 p., [33] sulankst. žml. dėkle, ISBN 978-9955-187-64-6

Kiekviena šaltinių publikacija atlieka prasmingą istorinio ir kultūrinio paveldo sklaidos visuomenėje funkciją, skatina istorinės savimonės refleksiją bei puoselėja istorinės atminties tvarumą. Kruopščiai atrinkti ir parengti šaltiniai gali papasakoti labai daug, nušviesti konkretaus laikotarpio gyvenimą su visomis jo kultūrinių, politinių ar socialinių procesų bei įvykių peripetijomis.

Lietuvos istorijoje netrūko skaudžių įvykių, o XVIII a. pabaigoje prarastas valstybingumas kartu sunaikino ir daugelį istorinės sąmonės ženklų; esmingai pakitusi valstybės egzistencija išsklaidė istorinį paveldą po užsienio šalis. Šiandien Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) valstybingumo pėdsakai veda į kaimyninių ir ne tik valstybių archyvinės saugyklas, kuriose nusėdo ne viena lituanistinė vertybė, liudijanti

buvusią valstybės istoriją, menanti svarbius ir reikšmingus įvykius. Dalis jų tyrinėtojų yra surinkta, publikuota ir vienokia ar kitokia forma pristatyta visuomenei, kita dalis Lietuvos ir lituanistinio istorinio paveldo – dar visiškai nepažinta, neištirta ir vis dar laukianti ryžtingų iniciatyvų, kurios pristatytų šiuos šaltinius Lietuvos mokslo ir plačiajai visuomenei. Tačiau rūpestis dėl išsklaidytų po užsienio saugyklas Lietuvos šaltinių turi ir šviesiąją pusę. Tai, kas išliko ir dabar saugoma svetur, galbūt nebūtų išlikę Lietuvoje arba dėl konkrečių istorinių aplinkybių būtų negrįžtamai prarasta.

Bet šį kartą ne apie tai, kas buvo išvežta iš Lietuvos, ne apie išgabentus Lietuvos istorijos šaltinius ir ne apie tuos, kurie pasiliko čia, o apie svečioje šalyje sukurtus ir susiformavusius šaltinius, kuriuose daug lituanistinės tematikos ir kuriuos mums būtina pažinti bei tyrinėti.

Archeologų Ernesto Vasiliausko ir Gintauto Zabelos parengta šaltinių publikacija „Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje“¹ neabejotinai tęsia kiek daugiau nei prieš dešimtmetį Lietuvoje pradėtą senųjų žemėlapių ir ikonografinės medžiagos publikavimo tradiciją. Ir nors autoriai pabrėžia, kad didžioji dalis leidinyje pateikiamos kartografinės ir ikonografinės medžiagos jau buvo skelbta tiek Lietuvoje, tiek užsienyje, negalima nepastebėti, jog šis leidinys yra novatoriškas, nes formuoja idėjiškai naują tokio tipo šaltinių publikavimo koncepciją Lietuvoje. Iki šiol pasirodę įvairūs senosios kartografijos katalogai ir leidiniai dažniausiai buvo parengti naudojant Lietuvoje esančius senųjų žemėlapių rezervas. O šio leidinio sumanytojų idėja – inicijuoti lituanistinės tematikos kartografinių ir ikonografinių šaltinių paieškas užsienyje, juos rinkti ir skelbti Lietuvoje, tikintis, jog tai ne vienkartinė iniciatyva, o ilgalaikis tikslas, padėsiantis pamatus ateities darbams, siekiant aktualizuoti tokio tipo medžiagos paieškas visur, kur tik įmanu tikėtis ją rasti, šiuos šaltinius publikuoti ir tyrinėti, į šią veiklą įtraukiant kuo daugiau įvairių mokslo sričių atstovų, kartu įrodant, jog žemėlapis, kaip istorinės praeities šaltinis, kartais nepelnytai yra stumiamas į šaltiniotyrynių tyrimų paraštes. Taigi šiame leidinyje surinkta ir apibendrinta informacija apie su Lietuva susijusius ikonografijos ir kartografijos šaltinius, saugomus įvairiose Švedijos saugyklose – Karališkojoje bibliotekoje, Upsalos universiteto bibliotekoje, Nacionaliniame archyve, Švedijos karo archyve bei Karo muziejuje.

Žvelgiant iš šios perspektyvos, E. Vasiliausko ir G. Zabelos atliktas darbas neturi analogų Lietuvoje, išskyrus 2006 m. Lietuvos dailės muziejaus, bendradarbiaujant su Švedijos istorinės atminties saugojimo institucijomis, parengtą parodą ir išleistą jos katalogą, skirtą LDK istorinių vėliavų ir žemėlapių pristatymui². Ir visgi neįmanoma adekvačiai

¹ *Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje*, sud. E. Vasiliauskas, G. Zabiela, Klaipėda, 2013, p. 127, [33] sulankst. žml. dėkle.

² *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės vėliavos ir žemėlapiai: UNESCO Pasaulio paveldo komiteto 30-osios sesijos tarptautinės parodos katalogas, 2006 m. liepos 7 d. – spalio 15 d.*, sud. R. Černius, Vilnius, 2006.

lyginti šių leidinių turinio: parodos katalogas teikia ribotą informaciją apie jame suregistruotas istorines vertybes, o išsami šaltinių publikacija su realaus dydžio kartografinių ir ikonografinių šaltinių originalų reprodukcijomis suteikia galimybę skaitytojui ne tik susipažinti su šia medžiaga, bet ir ją kokybiškai bei patogiai tyrinėti, neturint prieš akis originalo.

Taigi E. Vasiliausko ir G. Zabelos parengtą šaltinių publikaciją sudaro išsamus mokslinis straipsnis (p. 6–43), priedas, kuriame publikuojama Klaipėdos prieigų 1806 m. jūrinio žemėlapiio *Memel Kust* tekstinės dalies faksimilė (p. 82–84), bei katalogas, kuriame pateikiama informacija apie 49 ikonografinės ir kartografinės medžiagos vienetus kartu su spalvotomis šaltinių reprodukcijomis (p. 85–127). Kai kurie skelbiami šaltiniai yra gerokai didesni už visuomenei įprastus leidinių formatus, todėl dalis publikuojamos medžiagos, laikantis tapataus originalui formato, sudėta į atskirą knygos priedą (33 sulankstyti vienetai dėkle). Leidinyje skaitytojas taip pat ras asmenvardžių bei vietovardžių rodykles, santrumpų, iliustracijų sąrašus ir santraukas anglų bei švedų kalbomis. Puikus knygos dizainas, aukšta poligrafinė kokybė bei skoningas maketo stilius taip pat neabejotinai nusipelno komplimentų.

Straipsnyje skaitytojas supažindinamas su Naujųjų laikų Lietuvos kartografijos bruožais, atliktais tyrimais Lietuvoje bei Švedijoje. Autoriai daug vietos skiria tiesiogiai su publikuojama medžiaga susijusiems dalykams. Klasifikuoja, pristato ir komentuoja žemėlapių, vietovių planų, jūrinių žemėlapių, pilių ir miestų planų bei panoramų būdingiausias bruožas, sykiu charakterizuoja ir konkrečius pavyzdžius, pateikdami skaitytojui nuorodą į leidinio katalogą. Atskira mokslinio straipsnio dalis skirta čia publikuojamai Šiaurės karo mūšių ir susirėmimų planų bei panoramų kartografinėi ir ikonografinėi medžiagai. Reikia pažymėti, kad įvardydami pasiektus rezultatus, įvade tyrinėtojai pernelyg kukliai apibrėžė savo kompetencijų ribas. Ir nors įvairių mokslo sričių tyrėjams iš tiesų yra palikta atvira erdvė analizuoti šiuos šaltinius įvairiais aspektais, tačiau pačių autorių indėlis į šio tipo medžiagos tyrimus jau yra neabejotinai solidus ir reikšmingas. Akivaizdu, jog įvadiniame straipsnyje publikacijos rengėjai ne tik pristato medžiagą; šis tekstas – tai greičiau išsami studija su ryškiais šaltiniotyrynės analizės bruožais. E. Vasiliauskas ir G. Zabiela taip pat pateikia platų XVII–XIX a. pradžios istorinių įvykių kontekstą, minimos konkrečių šaltinių atsiradimo aplinkybės, identifikuojami vietovardžiai, lyginami ir gretinami duomenys, pateikiama svarbiausia šaltinių tyrimų istoriografija, nurodoma žemėlapių ir ikonografinės medžiagos skelbimo chronologija ir kt. Taigi šis įvadinis tekstas neabejotinai yra puiki mokslinių tyrimų instrukcija šių šaltinių skaitytojui.

Išsakytina keletas pastabų, susijusių su čia minėtų autorių dėmesiu publikuojamos medžiagos ankstesniems skelbimams ir istoriniam kontekstui bei konkrečioms istorinėms aplinkybėms, kuriomis gimė šie kartografiniai ir ikonografiniai kūriniai. Žinoma,

jog parengus šaltinių publikaciją, neišvengiamai reikia atkreipti dėmesį ir į ankstesnius panašaus pobūdžio darbus. Taigi E. Vasiliauskas ir G. Zabiela pristato ir komentuoja kartografinių šaltinių rinkinius, įvardija jų privalumus ir trūkumus, tačiau, kalbant apie Lietuvos kartografinės leidybos produkciją, ypatingo autorių dėmesio sulaukė tik Lietuvos nacionalinio muziejaus leidinys „Lietuva žemėlapiuose“, pirmą kartą pasirodęs 1999 metais³. Vėlesnis leidimas lietuvių ir anglų kalbomis visuomenę pasiekė 2002 m., o 2011 m. šiomis kalbomis pasirodė ir antrasis papildytas leidimas⁴. Apmaudu, kad pro tyrinėtojų akis praslydo taip pat 1999 m. išleisti du senųjų žemėlapių rinkiniai iš Joachimo Lelewelio ir kitų rinkinių bei iš Vaclovo Dargužo kolekcijos⁵, savo idėja ypač artimi čia aptariamam darbui. „Senieji Lietuvos žemėlapiai“ taip pat buvo išleisti laikantis žemėlapių originalaus formato, tyrimo galimybių prasme siekiant šią unikalią kartografinę medžiagą optimaliai priartinti prie tyrėjo poreikių.

Nors leidinio „Lietuvos XVII–XIX a. pradžios ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje“ sumanymo idėja slypėjo autorių siekyje paminėti 1613 m. LDK žemėlapių paskelbimo 400-ąsias metines, – tai patvirtina dedikacija leidinio priešlapyje, – visgi ši tema tekste nėra itin ryškiai išplėtotą. Bendrame leidinio kontekste ši dedikacija tėra deklaratyvus sūkis. Tiesa, istorinės atminties duoklė šiam išskirtiniam kartografijos paminklui atiduodama, nusprendus leidinyje publikuoti Švedijos Upsalos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomą šio žemėlapių 1613 m. leidimo reprodukciją (katalogo numeris I) ir tekste užsiminus apie 1613 m. žemėlapių originalų leidimą ir jo sekėjus (p. 13). Tačiau neminėdami leidinio „Senieji Lietuvos žemėlapiai“, kuriame yra net trijų skirtingų 1613 m. LDK žemėlapių egzempliorių reprodukcijos⁶, tyrinėtojai šiek tiek nuskriaudė savo skaitytoją, jam siūlydami tik leidinyje „Lietuva žemėlapiuose“ esančias itin sumažintas šio žemėlapių skirtingų laidų publikacijas.

Dar viena svarbi šio leidinio ypatybė, kurią būtina pakomentuoti, yra publikuojamų šaltinių turinio geografinė aprėptis. Susipažinus su žemėlapių ir istorinių vaizdų publikacijomis matyti, kad jų turinyje dominuoja labai aiški ir konkreti erdvė: tai dabartiniame žemėlapyje matomas Šiaurės ir Vakarų Lietuvos kartu su teritorija kairiajame Nemuno krante vaizdas. Visiškai nėra rytinės Lietuvos dalies. Ši publikuojamos

³ *Lietuva žemėlapiuose*, parengė A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius, 1999.

⁴ *Lietuva žemėlapiuose*, parengė A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius, 2002; *Lithuania on the map*, compiled by A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius, 2002; *Lietuva žemėlapiuose*, parengė A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius, 2-asis papild. leid., 2011; *Lithuania on the map*, compiled by A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius, 2nd expanded ed., 2011.

⁵ *Senieji Lietuvos žemėlapiai: iš Vilniaus universiteto rinkinių*. I aplankas: iš Joachimo Lelewelio ir kitų rinkinių; II aplankas: iš Vaclovo Dargužo kolekcijos, Vilnius, 1999.

⁶ *Senieji Lietuvos žemėlapiai: iš Vilniaus universiteto rinkinių*. I aplankas: iš Joachimo Lelewelio ir kitų rinkinių, žml. nr. 10, 11; II aplankas: iš Vaclovo Dargužo kolekcijos, žml. nr. 1.

medžiagos turinio savybė nėra atsitiktinė. Anaiptol, tai nebuvo autorių sprendimas atrinkti būtent tokius kartografinius ir ikonografinius šaltinius. Šaltinių prigimtis tiesiogiai susijusi su XVII a. Vidurio Lietuvos ir Lenkijos valstybės istorija, santykiais su užsienio valstybėmis. Iš tiesų jau nuo XVI a. antros pusės vienas prioritetinių Švedijos užsienio politikos tikslų buvo siekis įsigalėti Baltijos jūros regione. Taigi Švedija skyrė nemenką dėmesį Baltijos jūros regiono teritorijoms. Todėl suprantama, jog švedų kartografams visų pirma rūpėjo kartografuoti tas teritorijos dalis, kurios tiesiogiai buvo susijusios su jų potencialiais kariniais veiksmais. Kaip pažymi autoriai, Švedija pagrindinį dėmesį skyrė maždaug per du šimtus kilometrų nuo jūros nutolusioms teritorijoms, o tolimesnės erdvės iš esmės nepateko į švedų kartografų interesų lauką (p. 8). Sudaryti žemėlapiai ir planai turėjo praversti Švedijos kariuomenės tikslams, būti funkcionalūs ir turėti praktinę reikšmę. E. Vasiliauskas ir G. Zabiela šituos dalykus labai aiškiai pristato, komentuoja, išskiria atskiras švedų karines kampanijas Lietuvos valstybės teritorijoje ir pamini jų metu gimusius kartografinius bei ikonografinius kūrinius. Taigi tarsi ir suprantamas autorių pasirinkimas leidinio pavadinime minėti tiesiog Lietuvą, o ne LDK, nes, kaip minėta, publikuojamuose žemėlapiuose ir ikonografinėje medžiagoje dominuoja iš esmės šiandieninės Lietuvos teritorijos šiaurinė ir vakarinė dalys. Publikacijos rengėjai šiuos dalykus paaiškina, teigdami, jog: „Leidinyje pateikiami tik dabartinės Lietuvos teritorijos XVII–XIX a. pradžios šaltiniai – atsisakyta rytinės LDK dalies (dabartinės Baltarusijos), tačiau įtraukta Klaipėdos krašto ir miesto medžiaga“ (p. 9). Tačiau dabartinės Lietuvos teritorijos ribomis apibrėžtas ikonografinių ir kartografinių šaltinių turinys laikytinas ne pačiu geriausiu sprendimu. Visų pirma absoliuti dauguma čia publikuojamų šaltinių gimė LDK gyvavimo laikotarpiu, tad anuometinė politinė realybė įpareigoja tyrinėtoją vadinamąsias „lietuviškas“ ir „nelietuviškas“ teritorijas traktuoti kaip LDK žemes, todėl kur kas korektiškiau ir šaltinius būtų pristatyti, kaip LDK, o ne Lietuvos šaltinius, juolab kad ne vieno šaltinio pavadinime figūruoja LDK vardas (katalogo nr.: I, II, XI, XII, XIV, XV). Žinoma, šie komentarai tėra tik būdas diskutuoti, mėginimas kalbėti apie svarbius formas, turinio ir pateikimo sprendimus, kuriuos neišvengiamai privalo priimti kiekvienas šaltinių publikacijų rengėjas.

Taigi apibendrinant pasakytina, kad E. Vasiliausko ir G. Zabelos atliktas Švedijoje saugomų lituanistinės tematikos šaltinių paieškų, analizės, duomenų sisteminimo ir publikavimo darbas yra labai reikšmingas, vertingas ir aktualus. Ypatingas leidinio privalumas – originalaus dydžio žemėlapių ir istorinių vaizdų reprodukcijų pateikimas. Tai puiki dovana įvairių mokslo sričių tyrėjams. Autoriai nuėjo ilgą kelią, brandindami šią idėją ir ją realizuodami. Panašu, kad šio leidinio gimimas su kaupu išpildė puoselėtus lūkesčius. Sėkmingai buvo revizuoti ligšioliniai istorinės kartografijos darbai ir suformuotos naujos metodologinės nuostatos, pretenduojančios tapti puikiu orientyru, ateityje rengiant

kartografinių ir ikonografinių šaltinių publikacijas. Viltinai nuteikia ir pačių autorių atlikto darbo vertinimas: užuominos apie pradėtą sistemingą šio tipo šaltinių paiešką ir skelbimą leidžia tikėtis, jog ateityje sulauksime dar ne vienos lituanistiniam paveldui skirtos publikacijos iš Švedijos ir, tikėtina, kitų valstybių archyvų.

Laima Bucevičiūtė